

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

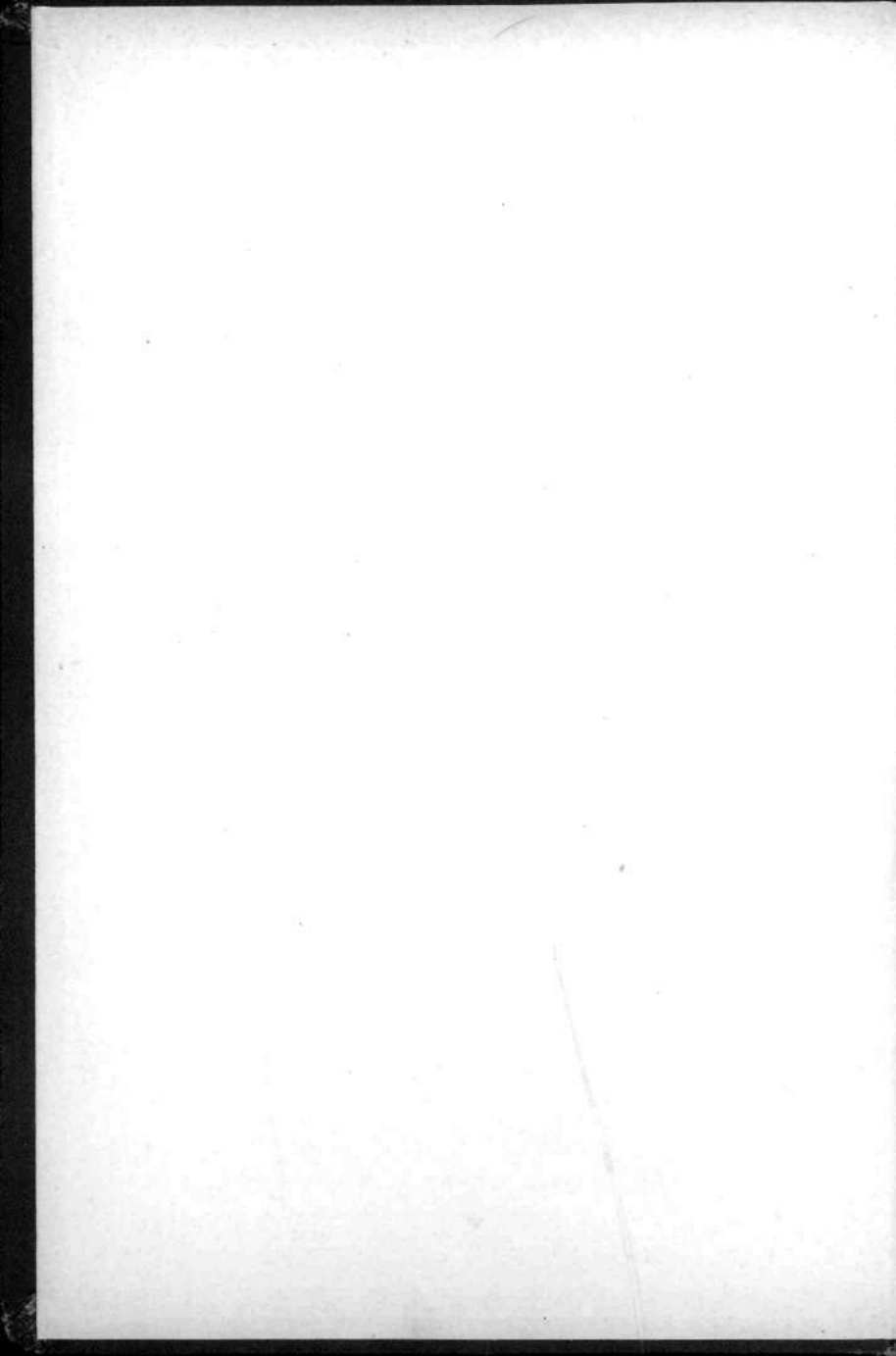
M. M., L.,
38690

O NARAVI

Izbrani naravoslovni spisi

Frana Erjavca

V NARAVI

IZBRANI NARAVOSLOVNI SPISI

FRANA ERJAVCA

ZA MLADINO IZBRAL

=====DR. GVIDON SAJOVIG>=====

V LJUBLJANI 1909

NARODNA ZALOŽBA

38690

38690

FZC 2671/1951

Večno krasna narava! Kdo bi tajil njena neizčrpna bogastva? Vsakemu, ki s paznim očesom motri njeno tajnosti polno delovanje, se odpro v brezštevlnih krasotah. Zanimanje za prirodne pojave pa more vzbu-
diti v človeku le skrbno opazovanje. In kdor se je temu priučil, ta je dobil ključ do vseh njenih skrivnosti, ta mora naravo vzljubiti. Vsak dan, da, vsak izprehod mu pokaže nova čuda, nove zanimivosti.

Brez števila živih bitij je v naravi. Že njihova pisana mnogoličnost vzbuja radovednost. Človek se je zanimal že v najstarodavnejših časih še z drugega stališča za nje. Uvidel je, da mu mnoge živali lahko koristijo (izber domačih živali), druge so mu bile zopet škodljive (preganjanje in zatiranje škodljivcev). Motriti pa moramo živa bitja dandanes tudi še v njihovem življenju. Tu se nam odkrijejo najzanimivejši pojavi. Vsa živa bitja imajo isti smoter: ohraniti svoj rod in ga rešiti pogina. Vsaka najmanjša živalica, vsaka najnežnejša rastlinica se skuša kar najbolj prilagoditi stavljenim življenjskim pogojem. V to svrho imajo različne priprave, ki so medsebojno in okolici tako dobro prilagojene, da so v polni meri kos življenjskim zahtevam. Toda ne le živa bitja, tudi mrtve rudnine nam pričajo o čudotvornih silah delujoče narave.

Lep poletni dan. V gozdu ljubljanske okolice najdemo moža, slonečega ob drevesu, pred njim pri tleh ob deblu vitke jelke pa — mravljšče. S paznim

očesom zre v živo kopico, zdaj se skloni k tlom ter z vidnim zanimanjem opazuje, kako vlečejo drobne mravljice mrtvega hrošča domov, zdaj zopet urno trene njegovo oko na desno, kjer polagajo neutrudljive delavke na prisojnem mestu jajčeca. V tem pripelje mimo kmetič z voli voz suhljadi. Začuden pogleda v mravljišče zamaknjenega neznanca, misleč si: Časa ima pa res ta gospoda dovolj, da postava tako leno po gozdu. Tudi naš opazovalec je kmetiča opazil. Prijazno ga nagovori in vpraša to in ono. Kmetiča mine nevolja in kolikor pač ve, odgovarja neznanemu tujcu, ki si vsako besedico zapomni ali celo zabeleži. Še večkrat bi lahko srečali našega znanca v gozdu pri mravljišču. Pri vsaki priliki nagovori mimoidočega seljaka ter skrbno zabeleži izraze, s katerimi zaznamenuje ljudstvo ta ali oni pojav, to ali ono živalico ali rastlinico. Na ta način smo dobili nad vse zanimivi opis mravlje, na katerega je bil najbolj ponosen naš opazovalec iz gozda — Fran Erjavec. Ne med štirimi stenami puste izbe, temveč v prosti naravi ga je zasnoval in pisal. Potrebni izrazov ni koval s pomočjo različnih besednjakov; med ljudstvo je šel in jih je tamkaj poiskal iz bogatega zaklada pristne domače govorice. Na enak način so postali vsi njegovi prirodoslovni spisi, s katerimi lahko ponosno stopi naš slovenski prirodoslovec v vrsto znamenitih inorodcev.

Fran Erjavec, rodom Ljubljančan, se je učil spoznavati naravo že v otroških letih. Velika mlaka koncu hišnega vrta je bila njegovo morje. Njene prebivalce, svoje podložnike, je natančno poznal ter vedel za vse skrivnosti njihovega življenja. V istem času je živel v Šiški znani kranjski prirodoslovec Schmidt, ki mu je

deček Erjavec pomagal pri zbiranju in urejevanju zbirk. Tu se je seznanil še z drugimi takratnimi prirodoslovci : z Dežmanom, Hauffenom in Hofmanom. V družbi teh mož je oblazil skoraj vso Kranjsko. V dovzetni mladostni dobi je spoznal krasno naravo. Ali je torej čudo, da jo je vzljubil z vsem svojim srcem? Kot pri-prirodoslovni učitelj je prebil celo desetletje na za-grebški realki. V prostem času je prehodil in preiskal vso hrvatsko zemljo ter je krenil na svojem peš-poto-vanju tudi v Slavonijo in celo čez državno mejo. Zaradi prikupljivega značaja in temeljitega znanja so ga Hrvatje visoko čislali. Iz Zagreba se je preselil v Gorico, kjer je istotako posvetil ves prosti čas opazo-vanju bajne narave. Najrajši je prirejal svoje izlete na čudapolno kraško ozemlje ali v zanimivo triglavsko pogorje. Med potjo je skrbno premaknil vsak ka-menček, prebrskal najmanjši grmiček in spravil v torbo vsako stvarico, ki ga je zanimala.

Z mravljino neutrudljivostjo je služil vse svoje življenje naravi. V posameznih opisih je povelečeval njeno krasoto. V poljudno pisani zbirki „Domače in tuje živali v podobah“ je podaril svojemu narodu knjigo neprecenljive vrednosti. Strokovno pisane razprave so mu pridobile slavo tudi v tujini, tako, da je znamenita belgijska prirodoslovna družbe imenovala učenega Slo-venca za dopisujočega člana. Po njem so imenovali preiskovalci polžev tri polžje vrste. Dobil je celo po-vabilo za profesorja prirodoslovne stolice zagrebškega vseučilišča, a ga je v svoji skromnosti odklonil.

Vrhutega si je pridobil Erjavec veliko zaslugo kot slovenski šolnik. Razven rastlinstva je spisal in priredil vse potrebne učne knjige za prirodoslovni pouk in še

lani so se učili srednješolci spoznavati živalstvo iz njegovega „Prirodopisa“, ki je celo prekašal prvotno nemški pisano knjigo.

Toda ne samo kot znamenit prirodoslovec, ampak tudi kot priljubljen leposlovec je poznan Erjavec med slovenskim narodom. Njegove šaljive in poučne potopise, njegove mične pravljice in povesti rada čita mladina in odrasli, priprosti in izobraženi.

Pod naslovom „V naravi“ sem zbral bisere zanimivih Erjavčevih prirodoslovnih opisov. Knjižica je namenjena pred vsem mladini. Iz nje naj se uči skrbno opazovati in spoznavati naravo. Poučni Erjavčevi spisi naj jo navajajo k samostojnemu opazovanju in razmišljanju. Le vsled nezadostnega poznanja in pojmovanja narave gre velika množica ljudi z zaprtimi očmi mimo bajnokrasne knjige narave, ki je odprta vsakemu vsak čas. Sto in sto naravnih stvari, od katerih bi se lahko marsičesa naučila, ne vidi, čeprav jo kličejo in vabijo od vseh strani, da naj si jih ogleda. Pravo razumevanje naravnih pojavov pa vzbudi v človeku ljubezen do narave, to je ljubezen do vsega dobrega in krasnega, ki plemeniti čuvstvovanje in blaži srce.

Za dovoljenje ponatisa posameznih Erjavčevih spisov se moram zahvaliti Slovenski Matici in Družbi sv. Mohorja. Besedilo sem popravljaj le tamkaj, kjer je bilo neobhodno potrebno; kajti prepogostna poprava bi kvarila jedrnat Erjavčev slog.

V Ljubljani, dne 15. grudna 1908.

Dr. Gv. Sajovic.

R a k.

Vsi pojte rakom žvižgat,
Lažnjivi pratikarji,
Lažnjivi zvezdogledi,
Vremena vi preroki!
Prešeren.

Vse nižje živalstvo, ki v brezmejnem številu in v neizčrpni raznolikosti životari po suhem in po mokrem, menda nima živalice, ki bi bila popularnejša od raka. Pri nas ga pozna vsaj vsak samosrajčnik, izvzemši morebiti kakega bosopetega Kraševčka, ki še ni videl druge vode, nego domače vasi umazani kal. Temu bi mogel kdo ugovarjati, da brezsrajčniki in bosopetci nikoli in nikjer nimajo besede, vsaj veljavne besede ne. To je živa resnica, katere noben pameten človek ne bode pobijal, toda raku so do imenitnosti pomagli možje, učeni in modri možje. Kdo bi hotel tajiti, da pokojni profesor Metelko ni bil učen in moder mož? In ta učenjak, ki je spisal Slovincem v nemškem jeziku slovnico slovenskega jezika, ta učenjak je postavil za vzor „raka“, da bi pokazal, kako gre sklanjati moška imena. Kaj menite, to ni kar si bodi! Toliko in toliko imen je bilo možu na izber, a nobeno mu ni bilo po volji. Raka si je izbral, gotovo ne brez dobrega premisleka.

Sicer nimamo vse gotovosti, da li je bil „rak“ Metelkova izvirna misel. Vsakemu naobraženemu Slo-

vencu je znano, da so se ukvarjali že pred Metelkom slovenski slovničarji z delom, o katerem je težko reči, ali je manj koristno ali bolj nehvaležno. A kraj vse nehvaležnosti število teh mož vendar ni tako neznatno, kakor bi se morebiti komu zdelo. Prav zato je tudi mogoče, da je že kdo drug pred Metelkom imel srečno misel, posaditi raka na to častno mesto. Pravimo: mogoče je, a poroštva za to nikakor dati ne moremo, ker odkrito izpovemo, da so nam vse te slovnice, naj si jih je rodil Bohorič, oče Marko ali Kopitar, znane zgolj po pisateljevem imenu. Pa če bi se tudi dalo prerekati Metelkovi izvirnosti glede raka, to vendar njemu samemu — raku namreč — slave zmanjšati ne more, da, moglo bi mu jo samo povečati.

Mnogemu bi vsled takega počeščenja vžrasel greben, ta in oni bi se ponašal s tako slavo. Rak pa nič. Niti vredno se mu ne zdi, da bi se o tem govorilo. Zna se mu, da je razvajen, kar se tiče slave. Kaj hoče tudi slava maloštevilnega slovenskega naroda njemu, katerega je že stari svet v zvezde koval! Pa kaj govorimo: stari svet! Kaj ga ne slavi še dandanes ves svet, stari in novi, kolikor je dolg in širok, svet namreč? Saj vemo vsi, da se rak sveti med zvezdami. In ne samo takisto med zvezdami, med tistimi malimi, katerih razen kakega zagrizenega strokovnjaka zvezdogleda morebiti nobeden po imenu ne pozna. Nikakor ne! Rak je vzet med nebeška znamenja. Pomisli, med znamenja nebeška! Ali veš, koliko jih šteje učeni svet? Tega vprašanja skoro ni bilo treba staviti, ker vsak pošten Slovenec, četudi ne zna brati, ima „pratiko“ v malem prstu in ta ga uči, da je teh znamenj dvanajst. Nič več in nič manj. In rak je med njimi. Zraven

nam je pa še pomisliti, da nima vseh dvanajst znamenj živalskih imen. Samo sedem je takih, na vsem nebu. In poleg leva, ovna in bika je tudi rak v tem številu! In vsaka pratika, bodisi velika ali mala, prava Blasnikova ali ponarejena Kleinmayrjeva, vsaka naznanja leto za letom natanko, katerega meseca in katerega dne stopi solnce v rakovo znamenje.

Ali vsa ta slava raka ni pokvarila, kar se drugim tako rado primerja. Napuha in ošabnosti temu poštenjakoviču ne smemo očitati. Pristojno in moško se pač vede ter se rad daje prav na široko. Zna se mu, da čuti svojo vrednost in, dasi ni pregostobeseden, luči svoje modrosti vendar ne stavlja pod polovnik, temveč jej da svetiti, kadar se mu ponudi ugodna prilika. Prijatelj moj dragi, če si kdaj bral „Ježo na Parnas“, uverjen sem, da rad prikimaš k tej sodbi. Človek se čudi in strmi, ko posluša modrost njegovih ust. Takoj o prvem nastopu preloputne s svojo modrostjo vse k ježi zbrane tekmece. Kako že pravi? A da!

„Tovarši moji! kdor kaj velja,
Brez uma besede iz ust ne da,
Zatorej se mislim mirno v kraj
Brez besedovanja umakniti zdaj.“

Potem pa še oblastno in zadovoljno pristavlja:

„Pri nas je sicer vse drugači,
Pri nas pod vodo le rak junači.“

In dalje, kako samozavestno in odločno — dasi vljudno — odklanja komarjevo grajo:

„Ne uči ti mene, ljubi moj brat!
Kdor ima razum, sam zna se vesti,
Kdor ima izvirnost, vprašal ne bo,
Kaj vaša vodila mu zapovedo.“

To je korenika! To je mož, kolikor ga je pod košem. Tako se govori! Kaj takega človek rad sliši. Komar umolkne. Kaj bi se tudi dalo na to odgovarjati? Ti pa, o človek, pojdi in uči se od raka, kako velja zopniku sapo zapreti!

S tem smo — tako vsaj menimo — rakovo imenitnost dovolj osvetili in skrajni čas je že, da se ozbiljno lotimo posla. Nakanili smo namreč opisati raka in njegovo dejanje in nedejanje pod vodo, njega vesele in žalostne ure. Sicer nam ta ali oni morebiti poreče: „Tega ni prav nič treba; rak bodi velik in poln, tolst in okusen, za vse drugo nas ni nič briga. In pa, ali niste zgoraj sami rekli, da pri nas vsako dete pozna raka? Pustite nas torej na miru ž njim! Ali mu morebiti hočete pretipati srce in obisti?“

Za sedaj dajmo mir srcu in obistim. — Ljubi moj prijatelj, gotovo bi se tebi hudo zamerili, ako bi samo sumničili, da li raka poznaš ali ne. Zamerili bi se ti že zaradi tega, ker si v svojem društvu znan, da ga najhitreje in najčisteje umeš izluščiti, in sicer ne brez neke posebne spretnosti. No, pri vsem tem ne vemo, ali bi ne prišel v majhno zadrego, ko bi te kdo kar iznenada in ostro povprašal, koliko nog ima rak. Nam se močno dozdeva, da bi med desetimi tako vprašanimi jih pet bilo v škripcih zaradi odgovora, a od ostalih petih ne znamo, če bi dva isto odgovorila. In to pri vsem tem, da raka pri nas pozna vsako dete.

Koliko nog ima rak?

Poslušajmo!

V srbski narodni pripovedki se psujeta rak in žaba. Po Martin Krpanovem, ali pravzaprav po vodilu rajnega Jernejka na Golem, se nista tudi ta dva pre-

pirača pitala s pogačo, temveč ometala sta se z najgršimi psovkami, kar si jih je mogel kdo izmisliti. Med ostalim reče žaba raku: „rače sedmokrače!“ Po tem bi rak imel sedem nog. Sedem! To bi bilo vendar čudno! Liho število nog! Kolikorkoli živali poznamo, vsaka ima noge lepo na pare. Samo rak da bi jih imel sedem? Ne, to se nam ne zdi verjetno. Najbrž psujoča žaba v hipu največje razdraženosti ni prav pomislila. Mogoče pa tudi, da je hotela le splošno reči, da ima polno nog. — Tako tedaj srbska žaba.

Poglejmo sedaj kaj drugega.

„Vrtčev“ neimenovan pesnik „otročjih iger v pesemcah“ poje:

„Blato gaziš, kakor rak,
Kadar leze osmokrak,
Nese lačen v žabji grad
Spredej klešče, zadaj vrat.“

To se nam zdi resnici podobneje. In vrhu tega se te vrstice bero nekam lahko in zvene ušesu prijetno. Rak bi tedaj imel osem nog, eno več, nego v srbski pripovedki. Vse bi bilo prav, ko bi le pesnikom mogli v takih prozaičnih rečeh dati popolno vero. Nam navadnim zemljanom, ki pot svojega življenja peš krevsamo, se zde ti ljudje večkrat nekako vihravasti, ki več letajo po zraku, nego hodijo po trdi zemlji. Zato jih svet v takih suhoparnih rečeh ne pozivlje rad na svedočanstva, ker jih ima na sumnji, da vidijo časih več, časih manj, nego drugi vsakdanji ljudje.

Tedaj zopet ne vemo, na čem smo. Vsekako ne bi bilo napačno, ko bi si poiskali še kakega treznejšega poroka.

V notranjem Kranjskem je majhen trg. Do imena nam ni. V tem trgu je pred leti živel gospodar, ki je s krčmo in majhno kupčijo pošteno redil sebe in svojce. Nekega poletnega dne se nameri, da mu pride v hišo tujec Nemeč v gosposki suknji ter si ukaže prinesiti jedi in pijače. Priljudni krčmar nosi na mizo, kar zmore klet in kuhinja in streže gospodu, kakor je imel sploh navado, bodisi gost tak ali tak.

Ko si je potni gospod dušo že dobršno privezal, spomni se krčmarica, da ima v kleti še nekaj lepih rakov.

„Vidiš, kako sem pozabljiva!“ se obrne gospodinja k možu. „V kleti je še nekaj rakov v koprivah, pa ne, da bi se bila prej zmisllila nanje. Ponudi jih gospodu!“

„„Rak! rak!““ ponavlja gospodar počasi in si tere razorano čelo. „„Kako neki se ta žival imenuje po nemški?““ govori mož bolj sam v se, nego svoji zakonski družici, o kateri je vedel, da mu v tej stvari ne more pomoči.

„Ti vsaj moraš to vedeti, saj si malo manj nego pol večnosti v cesarski službi nosil „suknjo belo“ in sem tako dolgo morala čakati na te, da sem malone ostarela. Toliko si se menda v dolgih letih naučil nemščine, da bodeš znal gostu raka ponuditi.“

Mož ni dalje poslušal, šel je iz kuhinje in je razmišljal svoje misli. Pri vojakih se je pač nemškovalo na vse pretege, in ujela se je raznokaka beseda, ki je potem pri tej ali oni priliki dobro služila, četudi ne pogosto, pa vsaj vsako sedmo leto. Ali sedaj se je že mnogo tega izkadilo iz sive glave, in kdaj je živ krst pri vojakih slišal kaj o rakih? Nikdar ničesar!

Mož stopi za hišo, pomakne si klobuk na čelo, položi roke na hrbet in koraka zamišljen gori in doli, kakor je imel navado vselej, kadar je premišljal kaj posebnega.

Za nekaj časa si popravi klobuk in nekako zadovoljnejše gre zopet v hišo k tujcu, upre se z obema rokama ob mizo ter vrže gostu v obraz besede: „Nôh bôs binčens?“ (Ali še česa želite?)

Tujec ga na to vpraša, kaj bi mu mogel še dati.

„Péfêlens zêr šene rake?“

„Was ist denn das?“ (Kaj je to?)

„Rake zajn klajne fiher, hat file file fusen, rote mondur, šnajdermajster, carukmarširt.“

Ne ve se prav, ali je Nemec razumel, kaka zverina je to, ali resnica je, da ga je popadel silen smeh. Mož se je smejal in smejal drže se z obema rokama za trebuh in da so mu solze oči zalivale. Našemu krčmarju sprva ta objestni smeh ni bil nič po godu. Malo je manjkalo, da ni bradača, ki se mu je tako nespodobno v zobe režal, zgrabil za vrat ter ga vrgel pod hišni kap. Toda o pravem času se je še spomnil svojega stanu in neplačanega računa. Zdajci se začne tudi on smejati, ne ve se, ali sebi in svoji nemščini, ali smejavemu gostu, ali slanemu računu, ki mu ga bode naredil. In smejala sta se oba tako od srca, da je prišla gospodinja iz kuhinje na prag gledat, kaj imata.

Hipoma pa zablisne nekaj na krčmarjevem obrazu in mož si s kazalcem desne roke potrka na čelo, v znamenje, da se mu je v glavi zasvetila dobra misel. Hitro se obrne, skoči v klet in prinese v vsaki roki lepega raka. Na to znova smeh, kateremu se je sedaj še žena pridružila.

Kaj se je godilo dlje, nas ne zanima, in to tem manj, ker nas je tudi ta porok pustil na cedilu. Trezen mislec je res in tudi pameten bi bil za silo, ali kaj, ker raku nikoli ni nog preštel. To sicer ve, da jih ima mnogo, vsaj mnogo več, nego kakršnakoli druga žival, ki se deva v lonec. Ali s tem nam ni ustrezno.

Koliko nog ima rak?

Na to vprašanje imamo sicer že nekaj odgovorov, toda če hočemo biti zdušni, reči moramo, da nas vseh teh odgovorov nobeden ne more zadovoljiti. Radi ali neradi, priznati moramo, da vemo toliko kakor poprej, dasi tudi smo se pošteno trudili resnici priti na sled.

Ali pa nismo tega slabega uspeha nekoliko tudi sami krivi?

Ako stvar trezno prav do konca premislimo, priznati nam je, da pada krivde večja polovica na nas. Prav se nam godi! In pa še malo sram bi nas moralo biti, ko bi se dalje razvedelo, da v taki stvari iščemo sveta pri žabah regetaljkah in pri notranjekranjskih vinotokih. To je še sreča, da vse to ostane lepo med nami.

Srbska žaba, le pojdi „rakom žvižgat,“ in ti kranjski tržan, pojdi se solit! V taki stvari se mi obračamo do drugih veljakov, do pristnih učenjakov. Saj, hvala Bogu, taki siromaki pa zopet nismo, da bi rekel: v tem, kar se imenuje prirodopis, nimamo ničesar tiskanega. O, imamo, imamo! To in ono imamo! Celo „Knjigo prirode“ nam je med ostalim preskrbela naša „Slovenska Matica“. In uverjeni smo, da je v tej knjigi tudi raku mesto odločeno. Zato le urno po njo!

Kaj nismo rekli, da nas ta knjiga ne pusti na cedilu? V drugem delu na strani 369. se bere na 212.

odstavku razločno in jasno: „Semkaj spadajo pravi raki, ki niso samo največji, temveč tudi najkoristnejši košarji. Nog imajo pet parov, zato je jim tudi desetonožci pravimo. Nekateri imajo dolg obročast rep, drugi so brezrepi. Izmed prvih omenjam: nava dnega potočnega raka (*Astacus fluviatilis*), ki časi sleče staro lupino in dobi novo.“

Da, da! To je naša žival, to je naš junak! Saj smo vedeli, da nas „Knjiga prirode“ ne prevari. Sedaj je konec vsake zmote, vsake sumnje. No, saj je pa tudi že zadnji čas!

Tedaj rak ima deset nog, desetonožec je. Torej niti sedem, niti osem, niti mnogo, ampak deset. Tako govori „Knjiga prirode“.

Deset! Ni napačno število, prav lahko in spretno število, okroglo število. No, to je gotovo lepo od raka, da si je svoje najpotrebnejše ude, svoja gibala, uredil po desetinskem sistemu, in — kar je še posebno treba poudarjati — uredil že v tistih časih, ko ni bilo niti učenjakov, niti nikakršnih sistemov. Dandanes je to seveda vse drugače, saj štejemo, merimo in tehtamo vse po desetinskem sistemu. In sedaj pa še hočejo mnogi, da je ta rak nekov starokopitnež, nazadnjak in reakcionar. O svet, kako si hudoben!

O tristo najkosmatejših medvedov!! Kaj pa je zopet to?

Dve, tri vrstice nižje se bere v isti knjigi: „okoli ust je nameščenih šest parov žvekalnih priprav, zadnji trije pari so nožicam podobni ter se zategedelj ustne nožice imenujejo.“

Nožice! nožice!! Kaj je nožica? Nožica je po vseh jezikovnih pravilih majhna noga. Ali noga je

vendar, četudi majhna. A nam je do števila, ne do velikosti. O krčmar, notranjski krčmar! saj naposled vendar nisi tako neumen, kakor bi človek sodil po tvojem obrazu in po tvoji nemščini. Končno ima rak vendarle več nego deset nog, kajti tri pare je gotovo šest, deset in šest je pa tudi po Močniku zmerom šestnajst. O da bi ga potipal Poberin! Raka namreč, ki nam s svojimi nogami dela toliko preglavico, in po strani nekoliko tudi tistega Schödlerja z njegovo „Knjigo prirode“ vred. S kakim bahatim in širokoustim naslovom pošilja to svojo knjigo v svet, a naposled človek v njej ne najde, česar išče, vsaj jasno in razločno ni povedano.

Kaj nam je sedaj početi? Najbolje bi še bilo, ko bi šli in si ujeli raka ter mu lepo počasi in vestno prešteli noge. Bi, ko bi bilo o kresu. Ali, prosim vas, kdo bode sedaj o sv. Treh kraljih hodil raka lovit. In pa v tako mrzlo vodo, ali pa še celo pod led. Mogli bi si ga sicer tudi naročiti od koderkoli, pa bodisi tam doli od dolenske Krke. Ali bati se je, da, predno pride rak, mine nas potrpljenje. In pa, kdo ve, če bi znali prav šteti sedaj, ko smo po tolikem neuspehu razdraženi in ozlovoljeni. Kaj nam je tega treba bilo? O prijatelj, ki si izustil modro besedo, da rak naj bode velik in tolst, za vse drugo te ne briga, o prijatelj, zakaj nismo poslušali tebe! Sedaj si maščevan, dobrodejna zadovoljščina ti lahko leže okoli srca in v želodec.

Nam pa je že dogorelo do prstov, ali stvari vendar ne pustimo iz rok, že zaradi sramote ne. Resnica, čista in živa resnica mora na dan, ako bi tudi suktnjo morali dati s sebe. Ali to pa vemo gotovo, da odslej ne bomo iskali nauka niti v tej, niti v oni knjigi,

še manj pa kje drugje. Napotimo se naravnost do učenjaka prirodo pisca ter ga naprosimo, naj nam razloži, kako je ta stvar. Zakaj nam ta pametna misel ni prišla poprej!

Prirodopisec nas pozdravi prijazno, a mi mu povemo, kaj nas je dovelo k njemu.

Koliko nog ima rak?

Na to vprašanje mož nekoliko pomisli, potem nas pomeri od nog do glave, kakor bi premišljal, kako naj bi prikrojil svoj odgovor, da bi nam bil kolikor mogoče jasen in razumen. Mož ne ve, da ima pred seboj ljudi, ki so o tem že razmišljali.

Mi, razumevši ta pogled in boječi se, da bi nas ne odpravil s kakim površnim in ničastim odgovorom, se drznemo pripomiti, da pričakujemo korenitega odgovora, ker le s takšnim bi se mogli zadovoljiti.

Mož se na to opombo malo nasmehne in začne razlagati:

„Rak ima šestnajst parov nog, in . . .“

„Kaj ste rekli? Šestnajst parov! Menda se Vam je zareklo, bržčas ste hoteli reči: šestnajst nog.““

„Kakor sem rekel, rak ima dvaintrideset nog, in sicer . . .“

„Je li mogoče? Dvaintrideset! No, to je v resnici mnogo.““

„Oprosti, notranjski vinotok, nehote smo ti delali veliko krivico. V svoji preprostosti in idilični nevednosti si resnici vendar prišel mnogo bližje nego glasovita „Knjiga prirode“. Kdo bi bil mogel kaj takega samo pomisliti.“

„Torej šestnajst parov nog. Te noge so pa precej raznolike, kar se dostaje njih velikosti in njih zunanje

podobe. Služijo namreč raznim namenom, a vsaka je prilična svojemu namenu in mu ustreza popolnoma.

„Da bode to popolnoma jasno, treba je malo dalje poseči ter si ustroj rakovega telesa nekoliko natančneje ogledati.

„V nepreglednih vrstah nižjega živalstva vzbujajo našo pozornost posebno one živalce, katere imenujemo členarje. To ime smo jim dali zaradi tega, ker je na njih vse členkovito. Telo jim je namreč zloženo od več ali manj členov, ki so kakor kolca ali obročki drug do drugega nanizani. Ti obročki so med sabo staknjeni in sklenjeni ter so več ali manj trdi in skorjasti, a vsi mečji in nežnejši organi so zaprti v notranjo telesno duplino. Oblika teh obročkov daje vsej živali neko gotovo in stalno podobo. Zatorej se tudi pri teh živalih govori o neki zunanji okostnici ali o zunanjih ogrodih in sicer s pogledom na njih trdo in skorjasto kožo. Ime členarji jim pristaje tudi zato, ker so njih gibala členasta. Pomislite na rogača ali kleščarja, na ščipalca, na stónogo.

„Pri stonogi so vsi členi jako podobni. Prvi je glava, vsi ostali sestavljajo truplo, na katerem pa ni moči nič dalje razločati. Ne more se reči: tukaj konča oprsje in tukaj pričenja trebuh. Razen zadnjega so si vsi obročki tako podobni, da bi lahko enega skril in drugega pokazal, in vrhu tega nosi vsak na sebi eden par ali celo dva para nožic, ki so tudi členkovite in vse enake. Enakost ali enoličnost pa zmerom znači nepopolnost ali nedovršenost, kakor je z druge strani raznoličnost znak večje dovršenosti in večje zmožnosti. Človek ima na roki pet prstov, a niti dva si nista povsem enaka, zato je pa roka najspretnější in najsposobnější ud, ki si ga moremo pomisliti.

„Ščipalec — pravimo mu tudi skorpion — stoji glede telesnega razvitka nekoliko višje od stonoge. Že o prvem pogledu opazamo v členih neko razliko. Glava sicer ni prosta, temveč se je zrasla z oprsjem, katerega nosijo štiri pari enakih nog. Oprsja se drži še precej dolg zadek, ki je tudi prav razločno členkovit, samo da si ti zadkovi členi niso podobni. Prva polovica je namreč široka, kakor oprsje, druga pa je mnogo ožja in nosi na zadnjem členu znano otrovno želô. Ta druga ožja polovica je v očeh neukega sveta ščipalčev rep, toda to ime ni opravičeno, ker se ščipalčev zadek ni kratko ni malo ne sme primerjati repu višjih živali.

„Poglejmo še hitro rogača. Glava mu je prosta in gibka, takisto tudi prvi člen oprsja, ki nosi zgoraj širok in trd ovratnik. Drugi in tretji oprsni člen sta zrastena, na zadku pa lahko štejemo devet obročkov. Vsak oprsni člen nosi na spodnji strani eden par nog, torej ima rogač šest nog, in vrhutega na zgornji strani tudi krila, s katerimi se dviga v zrak. Ta krila stavijo rogača in vse žuželke visoko nad vse ostale členarje, katerim je sojeno laziti in kobacati po zemeljskem prahu in blatu.

„Pa vrnimo se zopet k svojemu junaku. Tudi rak spada v členarsko krdelo. Da je pravi členar, videti mu je jasno na zadku, ki je očitno zložen iz sedmih obročkov. Na oprsju to res ni tako očitno, kajti ne samo da glava ni prosta, temveč se je do cela zrasla z oprsjem, nego so tudi oprsni členi med seboj tako staknjeni, rekel bi zlit, da ni moči ničesar razločiti. Ves ta prednji del rakovega telesa, recimo mu glavoprsje, pokriva trda lupina, ki sega kakor nekak oklop

ob straneh do nog ter je navspred zašiljen v oster trn. Temu oklopu pravimo navadno koš in zategadelj imenujemo rake in vse njihove sorodnike košarje (Crustacea). Kakor ščipalčev velja tudi rakov zadek navadno za rep, kar je pa prav tako napačno in neosnovano, kakor pri zgoraj imenovani živali. Še nerazumnejša in brez vsega razloga je pa za ta del izmišljena beseda: vrat, dasi se tudi pogostoma čuje“

„O čuje, čuje! Saj še pesnik poje o raku, da

„Nese lačen v žabji grad
Spredej klešče, zadaj vrat““

vtaknemo se mi v moževo že nekoliko dolgočasno razlaganje.

„Dajte mir pesniku, od njega se prirodopisa ne bomo učili. Torej kakor sem rekel, glava in prsni obročki so na raku zlit v enolično celoto. Ali menda vendar nismo daleč od resnice, ako trdimo, da je rakovo glavoprsje, ta dozdevna celota, zložena iz štirinajstih obročkov. To sklepamo iz tega, ker štejemo na njem štirinajst parov udov. V tej misli nas potrjuje tudi pri-
spodabljanje drugih sorodnikov, kajti ako kje, velja pri nas primerjajoče raziskovanje. Vsako žival spoznaš do konca šele tedaj, ako se oziraš na vse njene bližnje in daljne sorodne vrste. Celota naj vselej na tehtnico se postavi . . .“

„Da, da, tako veli pesnik.““

„Ne vem, da li so te besede res pesnikove, ali resnične so gotovo. Rak ima tedaj na glavoprsju štirinajst parov udov. Ti udje so si prav malo podobni. Po pregovoru: „kakrašna služba, takšna suknja“, ustro-

jeni so proti svojemu opraviilu. Prvi in drugi par sta prestvarjena v tipalnice, tretji par je prestrojen v oči.“

„Oči! Tedaj pri vas mečete oči in noge vse v eden koš?“

„Temu se ne bode te toliko čudili, ako si to oko malo bližje ogledate. Da je zloženo od velike množine predrobnih očesec, to ni sicer nič posebnega, tudi žuželke imajo take oči. Ali nenavadno je to, da je rakovo oko nasajeno na gibkem držalu, ki se lahko obrača sedaj sem, sedaj tja, kadar pa miruje, stisne se v žlebičasto jamico. To držalo je ud, kateri je namenjen posebnemu službovanju in je za to tudi izpremenjen.“

„Zato raku strče oči tako čudno iz glave, da bi mu jih kakor pravimo, lahko s palico odbili.“

„Četrti par je preobražen v čeljusti. Te so krepka in nazobčana grizala ter so s strani oborožena s tročlenastim pipalom. Ostalih deset parov moramo uvrstiti med noge, četudi služi v hojo in sploh gibanju samo zadnjih pet. Prvih pet parov je namreč primaknjenih k ustom, njih opraviilo je vse drugo in temu primerna tudi njih vnanja oblika. Te noge imajo nalogo posegati po hrani, poddržavati jo, prevračati in pretipavati ter jo podajati čeljustim. V ta namen je tudi vsaki pridano neko pipalo. Prva dva para tik ust sta čeljustim še močno podobna in v premnogih knjigah ja najdete označena kot prve in druge spodnje čeljusti, a to so le besede brez pravega pomena. Da sta ta dva para v resnici noge, pokazalo se bode še očitneje pozneje, ko se še enkrat povrnemo k ustom . . .“

„Kaj še enkrat se povrnemo na to suhoparno razpravo! Nam že sedaj preseda. O, prijatelj rakoljub! ti si imel prav, dvakrat prav. Kaj nam je bilo vsega

tega treba? In pa, da smo se namerili na takega cepi-
dlako, kakor je ta naš prirodopisec.““

„Tretji in četrti par stoji glede zunanje postave
nekako v sredi med čeljustimi in nogami, peti par je
pa že ves nogi podoben. Vsi ti udje, katerih smo na-
šteli pet parov, strežejo ustom in so več ali manj
preobražene nožice, zato jim po vsi pravici pravimo
ustne ali čeljustne nožice.“

„No sedaj nam je jasen tudi Schödler, samo da
smo mi našteli pet parov, kjer je on videl samo tri.““

„Sedaj so na vrsti prave pravcate noge. Te so
tako velike in očitne, da nam vsak otrok, četudi še do
deset šteti ne zna, hitro pove, da jih je toliko, kolikor
ima on prstov na obeh rokah. Vsaka je sestavljena iz
osmih členov, jako različnih po obliki in po velikosti,
peti je najdaljši. Prvi par je jako velik in širok ter je
preobražen v krepke klešče. Vsak, kdor je kdaj s svojo
roko lovil rake, je izkusil gotovo moč račjih klešč,
ki jih tudi škarje in ščipalke imenujemo. Tudi rako-
ljubom so dobro znane zaradi lepega kosa mesa, ki
ga izluščijo iz njih. Klešče nastanejo od navadne noge
tako, da se predzadnji, jako udebeljeni člen podaljša
poleg zadnjega gibkega, ki se sklepa z onim po-
daljškom v ščipalko. Ostale noge so drobne in precej
enake. Drugi in tretji par se skončuje tudi v drobne
kleščice, četrti in peti par pa sta brez njih.“

„No, smo vendar že pri kraju z nogami! Ali ne
zamerite, teh je tudi po vašem samo deset parov, a
ne šestnajst, kakor ste nami sprva rekli, da jih ima.““

„Počasi po kamenju,“ veli pregovor. Kdo pravi,
da smo pri kraji? Kaj pa zadek? Rekli smo, da je v
njem nanizanih sedem različnih obročkov, in razen

zadnjega ima vsak svoj par udov, torej je prejšnjemu številu treba pridati še šest parov. Ti udje so tudi nožice, upodobljene nekako po istem črtežu, kakor čeljustne nožice. Na skupni podstavi stojita dve vrsti ozkih členov ter so te noge nitkaste in viličaste. Raku so v pomoč pri plavanju, zlasti velja to o zadnjem paru, ki ni ozek in nitkast, temveč širok in ploščat, ker je vsaka nitka izpremenjena v široko krpo. V sredo med te štiri krpe pristoji še zadnji zadkov člen, ki je tudi ploščat in krpast; tedaj se končuje raku telo v peto krpo pahalasto plavuto. Po službi, ki jo zadkove nožice navadno opravljajo, nadeli smo jim ime: plavutaste nožice. Pri samici imajo še drugo opravilo, med njimi namreč nosi tako dolgo jajca okoli, da se iz njih izležejo mladiči. — No, ali sedaj veste koliko nog ima rak?“

„Vemo, vemo. Dvaintrideset jih je, resničnih in pravičnih, in sicer deset čeljustnih, deset pravih hodilk in dvanajst plavutnih. In s tem bi bila hvala Bogu, pravda o rakovih nogah končana.““

Členarji — in kakor vemo, spada med nje tudi rak — imajo to skupno in osobito svojstvo, da jim je več ali manj trda skorjasta koža od neke posebne snovi, ki je najpodobnejša rogovini. Imenujemo jo kitin. Ta telesna skorja je zložena od mnogih pretenkih skladov ali nasadov, ki so se redoma izločali iz tenke nežne kožice, s katero je vse telo odeto. Ko se je utrdil kitinov oklop, je uklenjena živalica vanj in vsa daljna rast je odslej nemogoča. Rjavi hrost, znani kvarljivec, ki na pomlad pririje iz tale zemlje, stopi na cvetoči svet gotov in dorasel. Med njimi ne nahajamo takih, ki bi jih mogli otrokom ali mlade-

ničem primerjati. Razen neznatne spolne razlike so si vsi enaki in taki ostanejo do konca svojega — sicer dosti kratkega — veka. Tako je tudi pri metulju, pri bučeli, pri muhi, skratka: pri vseh žuželkah. Kolikor je vsaka mislila rasti, storila je to v prvi mladosti, na prvi stopnji svojega razvitka, kot zaplivek, ali kot gosenica, ali kot podjed v zemlji.

„Prav!“ oglasi se nekdo. „Ne zamerite, meni to razlaganje ni popolnoma jasno. Nečem vam sicer prerekati, ali povedati vendar moram, da se mi to ne zdi, kakor bi bilo pribito. Kot deček sem imel veliko veselje z rogači, imel sem jih časih vse polno v zaporu. Tu je bilo vsakovrstnih velikih in malih. Poleg korenjaka, katerega bi se bil skoraj zbal, kedar je moško korakal proti meni, bili so pa tudi taki pritlikavci, da bi bil človek lahko pomislil, da so sinovi onega velikana. In jaz sem takrat v resnici mislil, da je tako, Ali je to morebiti samo izjema pri rogačih?“

Vzemi dva mladička iz istega legla, recimo dva prasička, osebi ja ter jednega hrani z uborno in malovredno krmo, drugega pa namesti poleg korita vedno polnega slastne in tečne hrane. Drži ja tako leto in dan potem svoja gojenca oglej, premeri in pretehtaj. Uveril se bode, da je med njima velikanska razlika. Takisto se ima ta stvar pri rogačih. Niso se vsi gojili pri istem koritu. V tem, ko je eden imel najboljše hrane na izber, otepal se je drugi z revščino in prestradal je morebiti vso svojo mladost. Tisti drobni rogački niso mladiči, temveč samo v rasti zaostali stradanci, krnjavi „lačenbergarji“. A kar so zamudili v mladosti, tega nikdar več ne pridobe.

Pa vrnimo se zopet k svojemu raku!

Vsakdo ve, da pri rakah ni tako, da je namreč med njimi, kar se tiče velikosti, isto razmerje, kakor n. pr. pri ljudeh. Tudi med raki se nahajajo poleg možakarjev in starcev tenki, nadopolni mladeniči in drobni otročiči. Njemu torej ne velja pravilo, ki smo jo malo prej ustanovili žuželkam, kajti on rase vse svoje žive dni v eno mer.

„Tedaj njega ne stišče tista tesna in toga kitinova srajca, o kateri je bilo rečeno, da je vsem členarjem skupno svojstvo?“

Stišče ga, stišče, in še kako! Ta srajca je pri njem še trša, ker ni od samega roženega kitina, nego se je vanjo seselo še polno ogljenčevokislega in fosforokislega apna, ki dela račjo kožo trdo in skorjasto. Prav tako se tudi človeku in drugim živalim trdijo kosti, ki so sprva tudi mehke in hrustančaste.

„A kako je vendar mogoče, da se širi rakovo telo, dasi je speto v tako tesen in ne malo gibek oklop? Morebiti vendar le z rakom raste tudi suknja?“

„Ne! Rak si pomaga s tem, da sleče staro srajco, kadar mu postaja pretesna ter si napravi novo. Lahko in hitro rečeno, ali težko in mučno storjeno. Ta menjava dela raku preglavice dovolj; dnevi, v katerih se vrši, so raku gorjupi dnevi, pravi pasji dnevi. Kajti ne samo, da mu je treba sleči oklop, sezuti noge iz mnogih tankih golenic, izvleči mesnate roke iz tesnih škarij in naposled potegniti rep iz obročastega tulca, vrhu vsega tega morajo se oleviti tudi oči in oboje tipalnice in nekoliko celo — želodec. Kaj menite, to ni šala! Zato tudi ni čuda, da mu že nekaj dni poprej odpove želodec in da izgubi vso slast do jedi. Prevrat začenja z „velikim postom“.

Kadar čuti rak, da se bode treba premladiti, umakne se v kako mirno zavetje, kjer se mu zdi, da bode, prost vseh nepotrebnih zijal in sitnih dražilcev, mogel mirno opraviti imenitno delo. V tem mu je gorenja trda suknja začela odstopati od spodnje nežne kože, ki je vsa z rdečimi žilicami premrežena in s črnimi pikicami posuta. Ako takega raka vzamemo v roko in rahlo nanj pritiskamo, lahko čutimo, kako se odstopivša skorja pod prstom udaja. Rak se vznemirja bolj in bolj, menca semterja in tere nogo ob nogo. Zdajci se prevali in vznak ležeč se previja in prevrača. kolikor mu dopušča trda obleka, dela z životom in z repom, giblje z vsemi nogami in oteplje s tipalnicami. Tako udelava in se napenja toliko časa, da mu počí vez, ki veže hrbtni koš z repovim oklopom. Ko že regne ta vez, postavi se rak zopet na noge ter si po tem trudapolnem delu nekoliko oddahne in počije ter si zbira moči za nove muke, ki ga še čakajo.

Rak začne znova delati in gibati z vsemi udi in vidno je, kako se hrbtni koš odmika od trupla in se zmirom višje vzdiguje. S košom se potem upre v kako stvar in se s sprednjim životom trže nazaj, tako si malo po malo izvleče oči in tipalnice iz tesnih tokov. Sedaj velja še noge dobiti iz obuvala. To je najtežavnejše in najbolj boleče delo. Tu se celo rado dogaja, da se mu ta ali ona noga utrga. Golenice sicer razpokajo podolgem in tudi škarje regnejo na dnu, ali pri vsem tem ima polno trdega dela, predno vse srečno izdere. Ko so noge že sezute, izlušči se rep hitro iz svoje stare lupine. Vsa lev se vrši dosti naglo, ko je regnila hrbtna vez, ne mine pol ure in rak bi se lahko pokazal v novi obliki.

Da, lahko bi se pokazal, ali se noče pokazati, ker dobro ve, da takšen, kakršen je zdaj, se ne sme pokazati. Vsaka žaba bi se ga lotila. In s čim bi se branil, ko je ves mehak kakor maslo? Pa kaj žabe! Zaradi njih bi še ne bil v takem strahu. Ali ščuka, ščuka! Joj, kako bi hlastnila po njem! Pa tudi raki, bratje njegovi, ščipali bi od tolikega trpljenja onemoglega siromaka od spredaj in od zadaj in bi kose živega mesa trgali z njega. Zato, moj rak mekuž, po svoji stari navadi ostani lepo v zavetju in zavleci se v najmirnejši kotiček ter počakaj štiri ali pet dni, da ti kitin in apno utrdita novo kožo, da bodeš mogel pogumnega srca zopet zabroditi v motne valove in prerojen junak čilih moči stopiti na staro poprišče, kjer

„ . . . somov vojska pod vodo ne mine
In drugih roparjev v dnu globočine.“

Rak se menda preoblači navadno samo enkrat na leto, a če donese potreba, tudi dvakrat ali celo trikrat in sicer o poletnem času, ko ne primanjkuje živeža in je voda prijetno topla, tedaj največ meseca julija in avgusta. No, vendar sem že o kresu v Podnanošici našel prelevljenega mekuža.

Z novo kožo se mu povrača spet stara slast do jedi v podvojeni meri in kmalu je nadomeščeno in poravnano, kar se je za „velikega posta“ zamudilo.

Že iz raznokake malenkosti se je pokazalo, da je rak osobitne korenine možak. Posebno še pa se nam odkrije resnica tega izreka, ako preiščemo in razgledamo rakov želodec. Njegova notranja koža ima namreč tri podolgaste trde pločice od kitina — nam že znanega —, in na teh pločicah so nastavljeni trdi zobki. S temi

pločicami in s temi zobki gibljejo posebne mišice, ki takoj začno delati, kakor hitro po goltancu pridrsi kak zalogaj v želodčevo vrečico. V tem hipu se strne vsa ta naprava kakor mlinski tečaj in ne neha mleti, dokler ni vse pretrto, zdrobljeno in prežmikano. Kar čeljusti niso mogle ali utegnile zgrizti in zgleviti, to vse opravi želodec s pomočjo omenjenega strugala.

O mati priroda! zakaj nisi tudi človeku dala takega želodca?

Blagovoljni bralec! Menim, da bodeš sedaj še bolje razumel in znal oceniti težke vzdihe, ki jih v „Ježi na Parnas“ rak izdihuje. Videč, kako je keber pevca Keberskega mesto v zračne višave proti Parnasu zanesel v bližnje blato ter ga ondi odložil, zaplače milo iz žaljenega želodca:

„Ti bodeš črvom v želodcu segnil,
Ti rakov z mesom ne bodeš redil,
Oh, ne bodeš redil!
Ko v vodo bi keber zanesel te bil,
Tud' jaz bi se tvoje kože lotil,
Oh, kože lotil!

O človeče, ali čutiš globočino in tehtnost rakovega občutka? Ali se moreš zamisliti v to neizmerno bolečino? Kako pomemben je ta „oh“! Kako težko se mu je utrgal iz dna praznega želodca, v katerem je sama misel na mastni zalogaj že zavrtila strugalo. — „Tud' jaz bi se tvoje kože lotil.“ Pa bodisi ta Keberski še tako medel in mršav, bodisi njega koža še tako trsna in žilava, on bi se je vendar lotil, ker ima vso pripravo za to. Saj nesreče, smrti temu Keberskemu ne želi, zastran njega naj bi živel, dokler bi se mu pohtelo, da, še privoščil bi mu bil, da je prišel na Parnas in

da si je zaslužil prvo darilo. A ker se je že nesreča zgodila, zakaj ga ni keber rajši v vodo zanesel, kjer bi bil z mesom redil rake, a ne prostih črvov. Ne da se tajiti, da iz raka govori nekoliko tudi zavist in samopašnost, ali ta čut je splošen živalski in ne moremo mu ga vpisavati v greh, zlasti pri praznem želodcu ne. Kdor ni v sebi počutil nikdar ničesar enakéga, poberi kamen in vrzi ga v raka. — „Oh, kože lotil!“

Že zgoraj smo nekje rekli, da se mora raku obleviti tudi želodec. In to je živa istina. Vse, kar je v želodcu trdega, tedaj vse kitinove pločice in vsi zobki, skratka: vse strugalo se mora o tej zgodi obnoviti. Sedaj je tudi gotovo vsakemu razumno, zakaj drugače tako ješč rak za levitve izgubi vso slast do jedi. Kdo bi mislil na jed, ko se mu lupi želodec?

Sami sebi bi morali očitati površnost, ko ne bi o tej ugodni priliki omenili neke stvari, ki je v živi zvezi z rakovim presvlakom. To so namreč r a k o v e o č i, kakor jih navadno zovejo. Pred levitvijo nahajamo na desni in na levi strani v želodčevem kotu dva bela kamenca lečaste podobe. Nekdaj so bili ti kamenci jako imenitni, rabili so kot osobitno zdravilo v mnogih, zlasti v želodčnih boleznih, mogoče, da nekje praznovernim ljudem rabijo še sedaj kot domače zdravilo. Učeno zdravilstvo jih je davno ostavilo in pozabilo, in sicer po vsi pravici. Razkrojitev je namreč pokazala, da te rakove oči niso drugega, nego ogljenčevokislo apno, da torej v človeškem želodcu ne morejo nič drugače delovati, nego n. pr. košček krede.

A čemu so te „oči“ raku? Tudi temu se ni težko domisliti, ako pomislimo, da kamenca po levitvi izgineta in, da se zato rakova mlada koža hitro utrdi,

rekel bi okameni. Te „rakove oči“ so tedaj apnena zaloga, katero si je rak napravil, da mu potem, ko se je preoblekel, ni stopram treba gradiva za novo suknjo znašati in prirejati, temveč da ga ima pri roki kakršnega in kolikor mu ga je treba, da more čimprej iz radovoljnega zapora zopet v svet.

Kdo drugi je morebiti rekel: Ta kamenca sta namenjena, da raku prikrajšata „veliki post“. Tudi dobro!

Poglavja o rakovi koži ne moremo končati, da ne bi katere rekli o rakovi barvi. Živ rak nima, kakor je znano, nobene prav določene. Nekam zamazano rjavozelenkast je; iz te vode morebiti nekoliko bledejši, iz one zopet temnejši. Toliko krasnejši je pa, kadar je voda nad njim prevrela. Tedaj zažari v čuda lepem rdečilu, da ga je milina gledati. To rdečilo se da samo še s seboj primerjati. „Rdeč, kakor kuhan rak,“ veli pregovor.

Odkod ta izprememba?

Živ rak ima v sebi dve barvili — nekateri trdijo, da še več — namreč neko rujavkasto in neko rdečo. V živi živali se ti dve barvili mešata in pokrivata več ali manj, zato tudi nobeno ni čisto izraženo. V vreli vodi se pa rjavo barvilo razprosti, ostane torej samo rdeče, ki ga vrela voda ne more izpremeniti. To bi utegnilo še celo tebe zanimati, račji prijatelj, ki si rekel: „Rak naj bode tolst in velik, za vse drugo te ne briga.“

Neuki svet ima pojma kri in rdeče tako tesno zvezana, da si ne more misliti krvi, ki ne bi bila rdeča. Taki ljudje so uverjeni, da polž ali rak nima nič krvi. Zato pošiljajo preprosti šaljivci nevedno deco kupovat

polževe ali rakove krvi in potem se ne morejo dosti načuditi otroški lahkovernosti, zraven pa tudi svoji dozdevni bistroumnosti in dovtipnosti. Ali kraj vsega tega je ta vera povsem kriva. Kakor sploh nobena žival ni mogoča brez krvi, to je brez hranečega soka, tako tudi raku brez nje ni obstanka. Tudi njemu pripravljaja želodec v zvezi z drugimi prebavili neko mezgo, katera se, iz čevesa vsrkana, potem v telesu izpreminja v kri. Samo da je račja kri bela, rekši, brez barve. Kri je tisti vrec, iz katerega žival zajema vse, česar potrebuje za vzdrževanje in službovanje vsakega posamičnega uda in po njih vse celote. Da pa more kri ustrezati toli različnim zahtevam, ne zadošča samo, da se vedno obnavlja po novi mezgi, prihajajoči iz prebavil, nego mora biti v neprestani dotiki z zrakom. Iz njega vsprejema kislec in v zameno oddaje ogljenčevo kislino. Ta preosnova se vrši ves čas, dokler je žival živa, in sicer z dihanjem.

Pri najnižjih, večinoma v vodi živečih živalih opravlja ta posel telesna koža, vse popolneje ustrojene živali imajo pa za to opravilo posebna dihala.

Suhozemske živali — in tudi človek — dihajo s pljuči ali pa z dušnicami, povodne pa — tudi naš rak je med njimi — večinoma s škrkami.

Ako hočeš ogledati rakova dihala, vzemi škarjice in odstriži od oklopa (koša) ob straneh spodnje krilo, ki sega malone do nog. Odstranivši odstrižene okrajke, ugledaš dosti prostorno duplino, v katero lahko prihaja voda spredaj, zadaj in zdolaj. V tej duplini je vse polno belih niti, ki so zbrane v kosmiče in koncu rakovih nog prirasle. Vseh pet parov pravih nog, in tudi zadnja dva para čeljustnih nožic nosita take

kosmiče. To so škrge, rakova dihala. Tudi tebi, račji prijatelj, znani so ti kosmiči. Kadar razdevaš raka, potegneš jih z nogami vred izpod koša in vedoč, da na njih ni kaj ugrizniti posešaš samo sok iz njih ter jih odložiš na stran z nožnim spletom vred. Kaj je to in čemu je to, zaradi tega te ni nikdar glava zbolela; zvest svojim načelom, ne brigaš se za kaj takega. In vendar so ti pusti kosmiči jako umetna, predvsem pa raku preimenitna naprava. Vanje pritaka rakova onemogla in iztrošena, za daljno hranitev nesposobna kri ter se tu sestaja in spaja s kislecem iz zraka, katerega ima vsaka voda kolikor toliko v sebi. Predvsem je torej potrebno, da voda obliva škrge in da se ta voda kar najhitreje obnavlja.

V ta namen ima rak blizu ust neko posebno pripravo, ki skrbi, da redno pritaka nova voda k škrgam. Drugi par čeljustnih nožic ima namreč neko lopatičasto krpo, ki neprenehoma giblje semintja ter polje proti škrgam vodo, ki potem nizdolu in navzad zopet odteka. Tako nastane v skržni duplini vodni tok, ki je v tesni zvezi z dihanjem.

Ker imaš škarjice pri rokah, izkušaj ž njimi polagoma odločiti še hrbtni kos prsnega oklopa. Ako si pri tem delu nekoliko oprezen, odluči se tudi ta lupina in hipoma se ti odkrije rakovo drobovje, kolikor ga ima, in po volji pregleduješ vse njegove podrobnosti in tajnosti.

Vrečica spredaj v sredi tikoma nad usti je želodec, o katerem smo že prej dovolj govorili. Vsebina te vrečice ni po tem, da bi nas mogla posebno zanimati, najbolje storimo, ako ne drezamo dalje vanjo spominjajoč se pesnikovih besed:

„Človek naj gledati nikdar ne sili,
Kar so s temo mu bogovi pokrili!“

Zlasti onemu, ki je nakanil privoščiti si kuhanega raka, svetujemo, da želodec pusti lepo na miru in ga odloži, kakor je, ker drugače bi mu podrobno raziskovanje utegnilo za zmerom pokvariti slast do rakov. V tem moramo pohvaliti našega račjega prijatelja, ki iz odprtega koša izvleče malopridno vrečico ter jo hladnokrvno odvrže, ne da bi dalje pregledaval ali tudi poizvedoval, kaj je v njej, ostalo vsebino pa posrebye in do zadnje mrve z nožem postrže. S tem svojim umenjem se tudi ponaša in sicer ne malo, tako da človek ne ve, ali gleda z večjim pomilovanjem ali z večjim preziranjem na soseda, ki se poleg njega sedeč muči z rakom in ne ve, kaj se more in sme jesti in kaj ne, a naposled ostavi morebiti najslastnejše kosce.

Pa da vidimo, kaj ima rak poleg želodca še v svojem drobovju. Najprej nam pade v oči neka zelenkasto-rjava žlezasta tvarina, ki navadno velja za jetra. Ta žleza zaslanja želodec od obeh strani in izpolnjuje večji del te dupline, prostirajoč se daleč navzad pod druge organe. Kakor pri višjih živalih jetra, pripravlja tudi ta žleza neki sok, ki se odceja v črevo, kjer pospešuje prebavo. Da so račja jetra užitna, je razumno samo ob sebi.

Od želodca preko jeter navzad gredoč se nam ustavi oko malone v sredi telesne dupline pri treh belih krpicah. To so rakova plodila, ki pa niso pri vseh rakah enaka, kakor nam je kot žrtev našega raziskovanja prišel v roke rak ali račica; kajti tudi te živali so po spolu ločene in treba je njega in nje,

samca in samice, da ne izmrje rod in koleno. Pri samcu se iz treh belih zrnastih pločic izmátata dve dolgi beli cevčici, ki sta izpreviti kakor nit v klopici ter se končata in na ven odpirata na prvem členu petega nožnega para. Po teh belih nitkah valje lahko ločiš samca od samice, ki ima na tem mestu trokrp jajčnjak brez onih belih koncev. Jajca iz jajčnjaka prihajajo na dan po kratkem odvodniku, ki se končuje tam, kjer je vrasten tretji nožni par. Sicer ti pa tudi sam pogled na rakov zadek pove, ali imaš samca ali samico pred seboj. Pri samici so namreč vse noge na zadku plavutaste, pri samcu sta pa prvi dve preobraženi v dva trda, proti koncu žlebasta cveka.

Precej za plodili, že koncu telesne dupline, leži neka belkasta, malone šesterokotna vrečica — rakovo srce. Krvnih žil, po katerih se steka kri iz škrg v srce in se iz tega zopet razvija po telesu k posamičnim udom, tukaj ne bomo dalje zasledovali, ker se tako bojimo, da se je bralec pri zadnjih odstavkih dolgočasil. Z istega razloga nečemo govoriti o rakovih živcih in živčnih pletežih, zlasti ker jih ni tako lahko odkriti in osébiti, kakor zgoraj omenjene ustroje. Da mora pa tudi ta del razmerno dobršno biti razvit, sodimo lahko že po tem, ker so čutila njegova za čudo dovršena. O njih porečemo še pozneje katero.

Izpod srca se vleče od želodca sem črevo ter gre po sredi mesnatnega zadka, tja do zadnjega členu, to je, do srednje repne plavute, kjer izpada blato. O tebi, račji prijatelj, vem, da vselej razkolješ zadek, ali kakor ti praviš: vrat, ter mu izvlečeš tisto temno nit, predno ga založiš v usta. Pa ker poznam tvoje načelo, mislim, da ti ustrezem, ako ti odkrijem neko tajnost.

Rak bode mnogo okusnejši — in tebi je največ stalo do tega —, ako mu z osrednjo repno plavuto vred iztržeš črevo, predno ga vržeš v lonec. Menil bi, da sem s tem zopet poravnal, ako ti preje semtertja morebiti ni bilo vse povšeči.

Vsemu svetu je znano, da je rak povodna žival. Po volji so mu sosebno polagoma tekoče vode strmih in mehkih bregov, ob katerih rasto na široko razkoreninjena drevesa. Pod takimi koreninami biva najrajši, a kjer teh ni, išče zavetja pod panji in v gostem vodnem homotu, ali pa si v mehkem bregu izdolbe rov, v katerem sedi čez dan in čaka prijaznejše noči. Mehke vode mu prijajo vse drugače nego trde, po zadnjih bivajo navadno samo malovredni koščaki. Deroče vode s kamenito strugo mu niso ljube, dasitudi v njih ni brez njega. Večji kameni in skale so mu ondi skrivališča. Takisto mu ne ugajajo povsem stoječe vode, zlasti ne, ako so majhne. V keblih in drugih vodnih posodah kmalu pogine, v vlažnih kletih in v podzemeljskih hramih pa živi po več tednov, če ima primerno hrano. Radovoljen ne gre iz vode, samo ponoči ga svetloba izvabi na suho, posebno v zatohlici pred nevihtami. Zato tudi zažigajo ribiči ognje na prikladnih krajih v toplih nočeh ter potem iz vode prilezle rake brez velikega truda pobirajo. Gotovo najlažji lov!

Po dnevi pa čepi v svojem skrivališču, držeč pred seboj klešče, ki so zmerom pripravljene pograbiti vse, kar bi užitnega prišlo v njih področje. Ako ga kaj vznemirja, povleče se kolikor mogoče nazaj ter se z nogami in z ostjo na čelu upre tako čvrsto, da ga je težko izvleči celega. Navadno pušča jedne ali pa tudi oboje klešče sovražniku v rokah, sam pa ostane v

rovu. Do klešč mu ni stalo toliko, saj mu namesto izgubljenih v kratkem narasto druge. Res je sicer, da bodo nove nekoliko manjše in slabše, ali živelo se bode tudi ž njimi. Bolje tako, nego nikakor. — Stoprav pod večer se napoti po svojih opravilih. Na svojem potu lazi z nogami po tleh, in sicer lahko naprej in nazaj, kakor se mu zdi, ali pa plava, veslajoč s krepkim repom, a nikoli naprej, zmerom nazaj ritensko. Za to ima tudi tehtne razloge. Umikajoč rak ima svojega neprijatelja zmerom lahko v očeh in je vedno pripravljen na obrambo, ali pa tudi na napad. In ta hoja se mu vedno oponaša, zaradi nje je prišel v zamero pri vseh prijateljih napredka, ona ga dela, da velja povsod za nazadnjaka in da je že od nekdej znak reakcije. No, on se za vse te obreke ne zmeni ne kratko ne malo, temveč hodi, kakor so hodili vsi raki od prvega svojega očaka počenši. In vendar so zmerom dobro izhajali. Pa kdo bi grajal raka zaradi tega, ali ne videvamo tudi med nami tega in onega, ki hodi kakor rak, a vendar pride daleč, morebiti dalje nego drugi, ki ga vodi napredek!

V hrani ni nič izbirčen, držeč se pregovora: „Bodi slama al' seno, da je le polno črevo,“ dobro je vse, na kar se nameri, bodisi rastlina ali žival, vendar mu gred zadnja bolj v slast od prve. Črvi, polži, školjke in majhne ribe so mu poglavitna jed. Mrtvečina pa mu je dražja od presnega mesa, in kjer leži v vodi kaka večja mrhovina, zbirajo se na njej raki zbliza in zdaleka. Zato tudi ribiči nastavljajo rakom v vrše za vado kosce kake stare ribe ali sploh smradne mesnine. Ujetim rakom pa dajejo kopriv, korenja, otrobij, mleka in drugih vsakovrstnih odpadkov.

Pri vsem dejanju in nedejanju, na vseh potih in podjetjih vodijo raka štiri sluge, ki mu hipoma poročajo o vsem, kar se gája okoli njega. Štiri sluge so štiri čuti, namreč vid, sluh, vonj in tip.

O očesu smo že povedali, da je zloženo od velike množine predrobnih očesec in da je nasajeno na gibkem držalu. Tik očeš, kraj čelne osti, so vrastene tipalnice, in sicer dvojne daljše zunanje in krajše notranje. Zunanje so dolge malone kakor rak in so nasajene na tročlenem držalu, ki je spodaj podprto ali zakrito z neko lusko. V znožji je videti še neka kopičasta grbica in v njej se nahaja neka zelenkasta žleza, o kateri se pa ne ve, čemu je. Med velikima dvema tipalnicama stoje notranje mnogo krajše, katerih je pa vsaka na dve nitki razcepljena. Tudi te so postavljene na tročleno stojalo.

Na dnu notranjih tipalnic leži v neki globelici majhen odprt mehurec, napolnjen z vodo. Znotraj je obrasten z dlačicami, ki plavajo v vodi. Čim se zaziblje voda v mehurci, zatrepečejo tudi dlačice in ti potresi se prenašajo na neki živec, ki je v zvezi s tem mehurcem. Ta naprava je rakovo uho.

Da rak tudi vonja, je popolnoma dokazano. Kje pa ima to čutilo, ne moremo nič gotovega reči. Največ se misli, da vonj posredujejo niti notranjih tipalnic, ki so poraščene s pretenkimi dlačicami in prav te dlačice veljajo navadno kot čutilo vonja.

Slovenski kmet, in tudi drugi pametni svet se ženi po zimi, ko nima boljšega dela. Tudi rak je tega mišljenja, da je za ta posel zimski čas najprikladnejši. Kako se pa vede snubač, o tem nimamo nič gotovega poročila. Ali kakor ga znamo, rekli bi,

da se tudi pri tem imenitnem koraku ne prenaagli, temveč da se nosi trezno in preišljeno in da opravlja vse s potrebno dostojnostjo. Na pomlad začne pa mati račica leči jajca, vsega skupaj okoli dvesto. Mati jih nosi pod „repom“, vsako jajce ima namreč kratek repek, s katerim se obesi na to ali ono plavutno nožico, na vsaki jih visi po dvajset do trideset. Tako jih nosi tja do konec meseca junija. Takrat so zametki zreli, predro kožico in mladi rački prilezejo na dan. Majhni so in skoro prozorni ter lazijo počasi okoli matere, ki mirno ždi sredi njih. Kakor jih pa kaj prestraši, zbeže hitro pod rep v svoje leglo, poprimejo se plavutnih nožic materinih in ta jih urno odnese vsaki opasnosti. Toda materina ljubezen se kmalu ohladi in nekega dne ostavi sirote, da ne vedo kako in kdaj so izgubili mater, očine skrbi pa tako nikdar niso počutili. Prepuščeni sami sebi, se razidejo na vse strani s trebuchom za kruhom. Odtod tudi pregovor: „Razšli smo se kakor rakova deca“.

Rak učaka lepo starost, živi namreč do blizu dvajset let. Ali dandanes so taki rački Metuzalemi redki, vsaj pri nas. Saj nima miru. Tudi on čuti, kako težak je boj za obstanek; kamor krene, povsod pasti in nastave, vse polno neprijateljev in preganjalcev. Potlej pa rasti in se veseli življenja, kdor more! Vsaki paglavec, vsako pastirče iztikuje za njim in ga cmari pri ognju. Potem so še pravi rakarji, katerim je rački lov ali zabava ali obrt. Love ga z rokami ali s precepi, ali mu nastavljajo vrše, sake in mreže, kamor ga vabijo z mrtvimi ribami, z jetri in drugo mesnino. Drugod ga privabijo z ognji ponoči iz vode, da neumnega brkača toliko lože in brez truda pobirajo.

V vodah, kjer imajo mir in jih redkokdaj kdo lovi, so tako brezskrbni, da grabijo ob belem dnevu po polžih, glistah ali kar se jim ponuja mesenega na palici privezanega. Na Plitvicah sem v jezeru Kozjaku to sam poskusil. Na močan prot sem privezal nekoliko kurjih črev in sem jih poteknil v vodo. Čreva še niso bila dobro v vodi, že so od vseh strani planili raki nanja. Ko sem počasi vzdignil prot, vrgel sem tri rake na suho. Tako sem jih nekaj časa metal iz vode, četudi ne po tri, pa vendar po dva ali vsaj enega. Sprva so kakor slepi hlastali po črevih. Ko so pa sčasoma videli, da je tovariša za tovarišem čudotvorni prot vzdigal iz njih srede, ne da bi se bil kdo povrnil in jim povedal, kako se jim gaja na drugem svetu, polotila se jih je malo po malo neka treznost in neka ozbiljnost. Bolj in bolj nezaupno so si ogledavali mameča čreva in dolgo jih je bilo treba premikati semtertja, predno se je kdo odločil pograbiti zanja. In še ta je bil navadno kakov malovreden mladec, a starcem se je vsa stvar naposled zdela velesumna. Dolgo ni bilo nobenega na videz in tudi mene je minilo potrpljenje, niti mi ni več stalo do njih, ker naši mali družbi jih je bilo dovolj za posladek.

Poleg človeka ima rak med samimi povodnimi živalimi mnogo neprijateljev. Veliko jih pohrustajo grabežljive ribe, zlasti dokler so še majhni in mehki, in koliko jih pohrusta vidra, celo lisica preži za njimi.

Svoje vrste — in še prav osobitne — so raki v reki Kolpi ob hrvaški meji. Ne da bi bili morebiti telesno drugače ustvarjeni; taki so, kakor vsi drugi. Ali glede umstvenih zmožnosti so daleč pred vsemi drugimi. Posebno veliki prijatelji so godbi, pravzaprav

žvižganju. Lepemu žvižgu na ljubav ostavljajo naj-
mastnejše zalogaje in prihajajo iz svojih skrivališč
poslušat. In tedaj ima žvižgalec najlepšo priliko raka
za rakom vlačiti na suho. Toda zgolj z duševno hrano
se to vendar ne opravi, tudi želodcu je treba nekaj
ponuditi. Ako torej hočeš v Kolpi z uspehom rake
loviti, vzemi v jedno roko prot, kateremu si na konec
črva privezal, v drugo pa stisni precep in potem žvižgaj
tisto imenitno račjo pesem. Kajti ne gre, da bi žvižgal
kar si bodi, kolpski raki so neznansko svojeglavni. Ali
njih pesem, ali pa nič!

Temu in onemu se bode to zdelo smešno. Tudi
Valvasorju se je sprva stvar zdelo smešna, a naposled
je mož vendar verjel. Pišoč „Slavo kranjske vojvodine“
je pobral glasoviti učenjak vse, kar se mu je zdelo,
da bi ljubljene deželi utegnilo služiti v čast. V tej stvari
se je sam pošteno trudil, da bi zvedel resnico, ali
okolnosti mu niso bile ugodne. Dasi tedaj na svoje
oči ni videl loviti rakov na žvižg, vendar nas zago-
tavlja, da še okoli Vinice in Podbrežja tako love. Pravi,
da žvižgalci med seboj tekmujejo; kdor zna bolje,
nalovi več rakov. On sam je vprašal nekega Hrvata,
Polakovića po imenu, ki je služil Frankopana in je bil
na glasu, da zna rakom posebno dobro žvižgati.
Vprašal ga je, če raki ne bi prišli, ako jim ne bi žvižgal.
Hrvat je odgovoril, da ne pridejo, čuda redko pride
kakšen. V tem, ko jih žvižgalec nalovi sto, dobi jih
drug, ki ne žvižga, jedva šest. Vprašan nadalje, ali
imajo tudi drugi raki to svojstvo, pravi, da ne ve, ker
on je lovil samo med Poljanami in Metliko. Tudi druge
osebe „od stanu“ so temu pritrdile. Valvasor bi se bil
o tem tudi sam rad uveril, ali voda je bila motna in

velika. Zato se opira na svedočanstvo vere dostojnih mož „sowohl von hochfürnehmer als gemeiner Condition,“ ki so mu vse to potrdili iz svoje izkušnje. Na koncu še pristavlja, da rek: „šel je rakom žvižgat“ povsod drugod pomenja: „umrl je“.

Dandanes o tem žvižganju vse molči. Gotovo je mlajši svet pozabil pravo račjo pesem. Kaj pa! Zapisana ni bila nikdar, hranila se je samo po „ustnem izročilu,“ v pravem pomenu te besede. In nekega dne je zatisnil oči star očanec in ž njim je šla pod zemljo tudi pesem, bodisi, da je pozabil naučiti sina, bodisi, da je topi glavi ni mogel vcepiti. Tako se izgublja in opušča star običaj in počasi se pozablja vse, kar je bilo od starine dobrega in hasnovitega. Kaj ne ti, račji prijatelj?

Rakova domovina je jako prostrana, razširja se namreč malone po vsi Evropi in po velikem delu Azije. Pri nas se nahaja po vseh vodah, posebno še mu prijajo kranjske in štajerske. Manj mu ugajajo vode po našem Primorju. Najlepše rake na Goriškem sem videl v Kobaridskem blatu, pa menda niso posebno okusni. V Gorici vsaj imajo po gostilnicah samo kranjski veljavo. Nemo propheta in patria sua. Da v Soči ni in ne more biti lepih rakov, umeti je lahko; a popolnoma nerazumno mi je, zakaj jih Ipava nima, o kateri bi človek sodil, da je kakor nalašč ustvarjena za to žival. Na Koroškem ne manjka rakov nikjer, ali posebno hvaliti jih nisem čul. Na slovenskem Štajerju bivajo lepi in dobri raki v Sotli in v Pesnici, in gotovo še drugod, kar pa meni ni znano. Toda Kranjska vendar prvakuje glede raštva; posebno s svojimi krškimi raki se je proslavila preko ozkih svojih mej. Pa tudi ljubljanski

raki, ki se love v Ljubljani, Gradaščici, Izici in v drugih po ljubljanskem barju tekočih potokih, so na dobrem glasu pri vseh poznavateljih. Vse hvale vredni so dalje raki iz Pivke, Planinščice in iz drugih potokov okoli Planine, Cerknice in Loža. Iz vseh teh krajev izvažajo mnogo tega blaga v Trst. Na Dolenjskem se ponašajo razen Krke z lepimi raki tudi Kolpa, Temenica, Mirna in še druge manjše vode, katerih tukaj ne bodem našteval. Pa tudi Gorenjska stran redi po potokih semtertja prav lepo žival. Tako na pr. vem iz svoje izkušnje, da imajo Poljane nad Škofjo Loko jako velike in okusne rake. Kar se tiče velikosti, bode zadostovalo, ako povem, da so nekoč enega ulovili, ki je na tehtnici potegnil „tri rezi“, rekoč: tri četrt libre. Sam ga sicer nisem videl, pravil mi je pa o njem vse časti in vere dostojen mož, ki je stal poleg tehtnice; bržčas ga je tudi okusil. Taki velikani so vendar jako redki. V Dolskem gradu pod Ljubljano so kazali nekdanj — da li še zdaj, ni mi znano — lupino ogromnega raka, če se ne motim, rekli so, da se je porodil v Krki. Tisti bi utegnil biti dostojen drug onemu poljanskemu, dokler je namreč še junakoval pod vodo.

Cerkniško jezero je polno rakov. Kadar voda upade, nahaja se jih po jamah brez števila. Pobirajo jih kakor hruške in spravljajo v vreče in košare. Ali ti jezerski raki glede okusa ne morejo tekmovati s potočnimi, zato tudi nimajo prave cene.

Kupčija z raki je na Kranjskem znamenita in prinaša v deželo vsako leto najmanj kakih dvajset tisoč goldinarjev. In prinašala bi tudi več, ko bi se raštvo umno uravnalo. Iz same Krke se jih izvozi na leto najmanj 100.000 repov, iz drugih voda pa tudi

vsaj toliko, če ne več. Prvi trgovec s krškimi raki je krški poštar gospod A.; on sam jih razpošlje na leto blizu 60.000 repov. Največ jih gre na Dunaj, v Prago, Pešto, potem v Pariz, London, Milan itd. Pol libre težki so precej redki, semtertja vendar se nahaja še kak težji, do dvajset lotov stare dunajske teže.

Že staro pravilo uči, da jej raka v mesecih, katerih imena v sebi nimajo nobenega r, in ti meseci so: majnik, junij, julij in avgust. V teh mesecih je tudi trgovina z raki najživahnejša. Razpošiljajo jih v košarah vložene med mah, ob večji vročini pa v slamo. Kadar gredo prav daleč, namažejo jih z vinom ali z vinskim kisom. Ujete rake spravljajo v posebne skrinje, plavajoče v vodi ter jih pitajo s krvjo, z mesnimi odpadki in s slabimi ribami.

Predno končam, še nekaj šaljivega. Srbska smešnica pripoveduje, da je Turek, nepoznavši dotlej raka, prišel k Srbu in videvši to neznano žival pri njem, ga je vprašal, kaj je to. Srb mu odgovori, da je to bolhober, da lovi bolhe po hiši in ponoči v postelji. Turku je bil po tem pojasnilu bolhober močno všeč, zato si ga izprosi od Srba in ga odnese domov. Kako sta se pa Turek in bolhober pogajala po noči v postelji, o tem smešnica molči. Da ni bolh lovil, lahko si mislimo. Prej bi rekli, da se jim je pridružil spomnivši se stare svoje pesmi:

„Tud' jaz bi se tvoje kože lotil,
Oh, kože lotil!“

Mravlja.

Pomladansko solnce pripeka in pregreva mravljišče na kraju smrekovega gozda, s katerega je sneg zvečine že zbežal pred solničnimi žarki; in vendar je mravljišče še mrtvo, kakor bi bila kuga pomorila njegove prebivalce. Le ene mravlje ni videti, vse še spe v gorkem stanu, kjer se skrčene tišče druga druge. Kakor silna vojska kralja Matjaža v votlem hribu, tako čakajo tudi one povelja od zgoraj.

Pa solnce pripeka bolj in bolj in eden zaspanec se prebudi. Vzdigne glavo iz črne trume in z zaspanim očesom pogleduje okrog sebe — vse še spi. Ali se je zmotil? Ali še ni čas, se vzdigniti z ležišča? Pa saj vendar čuti, kako puhti gorkota od zgoraj. Stegne torej nožice, pomane si oči in še napol zaspan se napravi iti gledat, ali je že čas zapustiti gorko postelj, v kateri je tičal štiri mesece. Gre po veliki cesti, pa ne more dalje; trdne barikade ali zapahe, katere je pomagal napravljati jeseni sam, mu jezijo zdaj pot. Nekaj časa hodi okoli male trdnjave in išče kake majhne špranje, da bi se splazil skozi njo, pa ni je dobiti. Jezen zgrabi eno brunce in si je prizadeva izdreti, vleče in vleče — pa nič ne opravi; popade drugo, tretje, pa vse njegovo upiranje je zastonj. Vse je umno in trdno sezidano, kakor bi moralo trpeti do sodnega dneva.

Nevoljen gre tedaj nazaj in zgrabi s čeljustmi prvega zaspanca, na katerega po sreči naleti, za vrat in ga strese. Zaspanec se prebudi in debelo gleda, kakor bi hotel reči: „Da bi te! Kaj mi hočeš?“

Ta ga pa začne s tipalnicami tipati in božati — in zaspane je predramljen in v trenutku ve, kaj mu je početi. Oba gresta drugih budit. Kmalu jih je deset na nogah in vsi gredo na barikade, katere se združeni moči desetih korenjakov ne morejo več ustavljati. Pridejo ven, solnce jim izkonca blešči, pa se ga kmalu privadijo in želodec, ki je preprežen čez in čez z debelimi pajčevinami, se oglašča tudi močno. Da bi ga utolažili, si poiščejo kake sladkarije in zraven se postavljajo od veselja na glavo, trgajo in uganjajo druge burke. Potem gredo domov in tu je kmalu vse na nogah; kakor hudournik vro ven pri vseh vratih in na mravljišču se vse giblje in mrgoli, kakor voda, ki vre in kipi v kotlu.

Ko so se vsi prepričali, da se je pomlad že vrnila in ko so se popolnoma ogreli na solncu, gre jih nekoliko na dno stanišča. Tu leži v dobro zavarovanem kraju kupček drobnih belih zrnec, drobnejših od prosa. To so jajčeca, katera so izlegle babice pretečeno jesen. Matere so kmalu pomrle, delavci so spravili pa jajčeca na varen kraj in zdaj o gorkem vremenu hite ž njimi na mravljišče, da jih toplo solnce ogreje in obudi k življenju.

Ker smo zgoraj nekaj omenili o delavcih, moramo prebivalce mravljišča natančneje pregledati.

Poleti najdemo v vsakem mravljišču troje živalic. Prve so moške mravlje, ki se od navadnih mravelj ločijo le po perotnicah, potem najdemo babice, ki so večje kakor moški in tudi krilate. Zadnjič so navadne

mravlje, ki nikoli nimajo perutnic. Teh je največ, te tudi navadno imenujemo mravlje, ker moški in babice sploh ne hodijo iz mravljišča, ampak so le doma in navadne mravlje jim strežejo, donášajo jed, zidajo tudi pohišta i. t. d. z eno besedo, one skrbe za vso naselbino. To so delavci, ki nimajo nobenega spola.

Navadno zlete meseca velikega srpana moški in babice iz mravljišča in se dvignejo v zrak, kjer se semtertja švigaje ženijo. Ko so poletavali nekoliko časa veselja pijani okoli, popadajo na tla. Moški, ki niso zdaj za nobeno rabo, kmalu poginejo; babic pa čakajo že delavci, brž ko katero zagledajo, jo zgrabijo, polomijo ji perutnice in jo tirajo slovesno v stan. Eni delavci ostanejo za stražo vedno pri babicah, jih pridno pitajo in jim strežejo na vso moč, ker one so zdaj upanje vse naselbine, brez njih bi rod izmrl.

Ko prično babice leči jajčeca, so že pripravljeni delavci, ki nosijo jajčeca v nalašč za to odmenjen kraj in jih lepo uredijo. Babica potem tudi kmalu umrje, le malokatera dočaka zime ali celo pomladi.

Po ženitvi tirajo domov delavci vse babice, kolikor jih morejo vloviti. Seveda se tudi marsikatera izgubi; ta si potem sama iztrga perutnice, zleze pod kak kamen ali v kako luknjo in napravi ondi novo samostojno naselbino.

Spomladi je prva skrb delavcev nositi jajčeca na solnce; če je solnce prevroče, hite ž njimi v mravljišče v prvo nadstropje, potem v drugo i. t. d.; proti večeru pa, ko solnce že medli, nosijo jih zopet kvišku in naposled, ko se je že skrilo, nesejo jih v dno na odmenjeno mesto, zapahnejo zopet vse duri, postavijo k vsakim vratom stražo in trudna družina gre k pokoju.

Noč je minila, zlato solnce je že izšlo. Tudi v mravljišču se je jelo gibati, straža odpahne duri in pokuka ven, pa gosta megla pokriva zemljo, vreme je neprijazno in kmalu začne deževati. Straža zapahne zopet duri, zadela vse špranje in gre v stan. S tipalnicami ošvrka vsakega, kogar sreča, ta se precej obrne in oba gresta naznanjat vreme. Tipalnice švigajo od kraja do kraja in kmalu ve vsa družina, da dežuje in da bode treba danes ostati doma.

Pa pridna mravlja nikoli ne drži rok križem. Čeravno ovira dež zunanja dela, vender je potreba doma eno ali drugo reč popraviti. Tu se je steber, ki je dozdej podpiral strop, podrl, treba ga je nanovo postaviti. Pot, ki v drugem nadstropju drži do malih vrat, se je pozimi tu in tam zasula, treba bi jo bilo otrebiti in v gorenjem nadstropju bi bilo tudi potreba še ene nove. Vse to mora biti storjeno še danes.

Pridno se lotijo dela, postopača ni videti med njimi; v tem kotu eden s čeljustnicami koplje in rahlja zemljo, drugi jo odnaša, tam zopet tretji postavlja trden zid in časih pride tudi polir pogledat, kako gre delo od rok. Če kaj ni dosti trdno, morajo podreti in iz novega začeti.

Pa po trdnem delu je tudi dobro počivati, to vsak dobro ve in nobeden mravlji ne bode zameril, če si od dela malo oddahne in privošči svojemu želodcu kaj boljšega.

Vsako mravljišče ima nekaj tujih drobnih živalic v svojem stanu. Imenujemo jih zeliščne uši, ker so res podobne ušem in vsakdo jih je že videl laziti po bezgu ali po kaki vrbi. Tem živalicam so mravlje posebno dobre, nosijo jih na solnce, pitajo jih in jim strežejo,

kakor le morejo; tudi hrane jim donašajo in rajše same stradajo, da le njih živinica ne trpi pomanjkanja. Te uši so res domača živina vsega mravljišča, od katere dobiva sladek užitek. Te živalice imajo namreč na hrbtu dvoje cevi, v katerih se nabira neka sladčica, po kateri mravlje posebno hrepene. Ko pride mravlja do uši, začne se ji prilizovati, jo boža in gladi s tipalnicami toliko časa, da izpusti uš po vsaki cevi kapljico one sladčice, katero mravlja željno posrka. Tako gre mravlja od ene uši do druge, da ima dosti. Uši so pa tudi rade pri mravljah, saj se jim nič hudega ne zgodi, mravlje lepo zanje skrbe, kakor kmet za svojo molzno živino, in res, kar je kmetu krava ali ovca, to so mravlji te uši.

Naše mravljišče je imelo svoje dni na dveh lepih pristavah veliko te molzne živinice. Na dveh hrastih namreč, ki sta stala blizu mravljišča, je prebivalo veliko teh uši in mravlje so jih pogostoma obiskovale, dve trdo uglajeni stezi sta držali do hrastov in poleti o lepem vremenu je romala nepretrgana vrsta mravelj k hrastoma — ali zdaj je to vse minilo.

Lansko pomlad je bil prvi lep pomladanski dan, ko so prvokrat mravlje prišle na solnce in so hotele iti gledat, kaj dela njihova živinica — ali kdo popiše njih osuplost in njih strah, ker jojmine prejoj — hrastov ni bilo več. Posestnik gozda ja je po zimi posekal in ž njima so šli najboljši in najslajši dohodki mravljišča rakom žvižgat.

Zdaj imajo pa le še malo živinice, kar je je doma v hlevu in eden češminjev grm jim je ostal — vse to le senca proti prejšnjemu posestvu.

Topli pomladanski dnevi, ki se zdaj vrste, so vzbudili življenje v jajčecih, ki so dozdej ležala pri miru

na mestu, na katero so jih spravili delavci. Začno se gibati in iz vsakega jajčeca zleze črvič ali gosonica. Pridnim in skrbnim mravljam da to posebno veliko opraviti, ker se je družina hudo pomnožila in novorojenci imajo vedno lačne trebuhe in le gledajo, kje bode kaj ugrizniti. Ker si sami še ne morejo poiskati potrebnega vsakdanjega kruha, donašajo jim ga mravlje pridno od jutra do hladnega večera. Doma je vedno sto in sto ust odprtih, ki željno pričakujejo svojih strežnic. Mravlja prinese hrano v čeljustih in črvič odpre svoja usta na široko in zija, kakor lačni srakoper v gnezdu. Mravlja ga pita po malem s prinešenim jedilom, katero kakor blisk izgine v požrešnem žrelu. Ko bi to trpelo dolgo, moralo bi biti vseh mravelj konec. To je še njih sreča, da trpi to pitanje le nekoliko dni, ker potem se leni trebušniki zapredejo v tanko kožico in iz gosenic postanejo bube, ravno tako, kakor se zapredejo svilodi v kokone.

Te bube imenujejo ljudje navadno mravljlina jajčeca in jih nabirajo za ptiče, katerim ta hrana posebno tekne. Bube se morajo pa poprej v soparu zadušiti, sicer bi nabiralcu čez nekoliko dni upihale kašo.

Mravljam je kaj zelo všeč, da so ti požeruhi upokojeni, ker se morejo zdaj oddahniti in tudi zase bolj poskrbeti, posebno pogosto hodijo zdaj k ušem v vas, vse je zopet veselo in zadovoljno.

Pa to prijetno življenje trpi le nekoliko dni, ker potem se začno bube zopet premikati in iz tanke kožice prikobacajo mlade mravlje. Torej se zdaj mravlje drže zopet bolj doma in pazijo na bube. Ko mislijo, da je prišel čas, pretrgajo s čeljustmi lahko tanko kožico na onem koncu, kjer ima mlada mravlja glavo.

S pomočjo strežnic se izmotajo mlade mravlje iz tesnih celic, pa so še slabe in neokretne. Po vsem životu se jih drži ozka srajčica iz tanke bele mrenice in starejše mravlje jim slačijo to srajčico počasi in skrbno, da bi ne ranile mehkih udov. Ko so te zadnje vezi odpravljene, jim dajo precej kaj dobrega jesti in potem, ko so se pokrepčale, vodijo jih po mravljišču in jim razkazujejo vsa kota in pota, ker bodo morale zdaj same zase in tudi za druge skrbeti. Iz jajčec namreč so se izvalile razen navadnih mravelj tudi moške mravlje in babice, katere nikoli ne gredo iz mravljišča, torej jim morajo donášati delavci potrebnega jedila. Novinci so kmalu spoznali svoje dolžnosti in se privadili službe. In vsa družina živi veselo in srečno.

Ali komu se sreča vedno smehlja? Velikokrat pride nesreča, ko se je ni nadejal nobeden. Neko jutro, ko so mravlje komaj vstale in so še napol zaspane lazile po mravljišču, prilomasti ena, ki je že zgodaj vstala in že bila na ogledu, na mravljišče; veselje se ji bere na obrazu, hitro ošvrka nekoliko sester in kmalu je vse na nogah. Več kakor tretjina družine odide urno proti kolovozu, ki pelje skozi gozdič. Mravlja, ki je prinesla prijetno novico, jim kaže pot. Zdaj pridejo na pot in hitro obsujejo poljsko miš, ki je ležala mrtva na sredi pota. To je bil obed, kakršnega še ne, kar so slekle bele srajčice nedolžnosti!

Ali kjer je sreča, tam je tudi nesreča, in nesreča je prišla za mravlje zdaj v podobi kolesa na samotnem vozičku, ki ga je peljal star mož s plevelom naloženega pred sabo. Levo kolo gre ravno čez miš — in kjer je bilo pred enim trenutkom še vse živo, tam je zdaj ostudno mrtvišče. Skoro vse mravlje so potrte

od kolesa, katero je nemila usoda ravno zdaj pripeljala mimo. Le malo jih je odneslo pete in te zdaj beže od nesrečnega kraja, v sredi peljejo tudi kakega ranjenca, katerega je kolo po sreči zgrabilo le za kako bedro in mu pustilo vsaj še celo glavo.

To je bila velika izguba za našo družino! Kdo bode zdaj stregel babicam in redil moške, ker peščica srečnih, ki so splošni nesreči ušli, je premajhna, da bi mogla opravljati vsa dela? Del in opravil je na kupe, delavcev pa malo. Preplašene pribeže v eni sapi ostali domov in naznanijo sestram strašno prigodbo. Velika žalost obide družice, s pobitim srcem obžalujejo svoje sestrice, katere jim je nemila usoda vzela tako zgodaj. Pa mravlja tudi v žalosti ne izgubi poguma in si ve iz vsake stiske pomagati.

Ko drugo jutro zarja prepne nebo, so naše mravlje že vse na nogah, nekaj posebnega snujejo danes, ker tako nemirno semtertja tekajo in se pogostoma ližejo s tipalnicami. Ena, ki je tudi nekoliko večja mimo drugih, ima posebno veliko opraviti, vedno šviga od enega do drugega in jih pregleduje, kot general svoje vojake, predno jih vede v ogenj. Zdaj se vzdigne črna truma, straže odpro vrata na široko in kakor hudournik se vsuje četa po mravljišču. Le malo, kar jih je pri babicah za postrežbo in pri vratih za stražo neobhodno potrebno, je ostalo doma, druge so se vse vzdignile. Zunaj zleze ona velika mravlja na bilko in od ondod pregleda še enkrat svojo vojsko, potem jo povede nizdol v gozdič.

V tem gozdiču, nedaleč od našega mravljišča, je stanovala druga manjša družina mravelj, ki so se od

naših črnih ločile le po barvi, bile so namreč rjave. Mirno je živel rod za rodom že mnoga leta, bile so ravno tako pridne in delavne kakor črne; ravno tako so skrbele za svoje potomstvo. Ker so se pa naselile v bolj senčnem kraju gozda pod košato jelko, ogrevalo jih je solnce manj; torej so se izlegli njih mladiči tudi navadno nekaj dni pozneje, kakor pri naših črnih mravljah.

Solnce je stalo že precej visoko in pregrevalo tudi skrito mravljišče. Skrbno nosijo rjave mravlje svoje bube iz dna proti vrhu in se že naprej vesele časa, kadar se izleže mladina. Ali — kdo ve, kaj pride jutri?

Črne mravlje, ki so zjutraj šle hitro od doma, so prišle zdaj blizu omenjenega mravljišča. Ene gredo bliže in bliže, pridejo na mravljišče, ogledajo vse in potem se hitro vrnejo k svoji vojski. Precej potem se zakadi vsa vojska na mravljišče, obležejo vsa vrata, pokoljejo vratarje in z združeno močjo planejo v stan. Rjave mravlje se precej ne zavedo in ne razumejo, kaj to pomeni; osuple gledajo, kaj se bode ž njimi zgodilo. Roparji pa, ker tako smemo imenovati črne mravlje, padejo na bube, vsak zgrabi eno in pobegne žnjo. Ko domače mravlje vidijo, kaj se godi, da jim roparji hočejo vzeti njih mladino, se vržejo srdito na sovražnike, ali — sili se ne morejo ustavljati. V tem, ko se rujejo z enimi, so že odnesli drugi bube.

Crni roparji hite s svojim plenom domov, kjer jih že željno pričakujejo tovariši. Ko pridejo premagovalci, jih obsujejo straže in doma ostali delavci, vzamejo jim bube in jih spravijo v varen kraj. Kakor bi bila to domača zalega, pitajo jo črne mravlje, in

ko drugi dan začnejo lesti iz bub, pomagajo jim tudi belo srajčico sleči ravno tako, kakor bi bile njih rodu. Rjave mravlje dobijo precej jesti in se kmalu sprijaznijo s črnimi. Reve ne vedo, da so sužnje. Roparjem v čast pa moramo reči, da ravnajo s svojimi sužnji usmiljeno in da se trudijo, zljajšati jim njih usodo kolikor moči. Delati morajo kakor druge, pa tudi pri jedi niso ločene, le ko gredo ven kako delo opravljat, gre ena črnih kot birič z njimi in če se obotavljajo, jih priganja k delu, česar pa ni treba. Dan preide za dnevom, sužnji so zadovoljni, ker boljšega prostega življenja ne poznajo in pridno opravljajo dela svoji gospodi.

Kar prinese črna mravlja novico, da pojema v gozdu, nedaleč od hiše rejen hrošč. En oddelek rjavih mravelj se odpravi pod vodstvom črnih biričev, da pritira mastnega hrošča v hišo. Ko pridejo na mesto, se prestrašijo biriči, ker je krdelo rjavih mravelj že obleglo hrošča, hitro se mislijo umakniti — pa je že prepozno; že so jih obsule rjave, strastno objemajo svoje rejence, ki so jim bili vzeti, ko še niso ugledali luči belega dneva. Sužnji tudi kmalu spoznajo rojake svoje in združeni se vržejo zdaj na črne trinoge; eden jim komaj uide, ostala dva pa raztrgajo na drobne kosce, zakaj tudi mirna mravlja divja, kadar brani svoj rod tujih napadov.

* * *

V stanišču rjavih mravelj je vse židane volje. Naglo napravijo veliko gostovanje, pri mastnih hroščevih kračah obhajajo rešitev svojih ljubih iz sužnosti. Veselje

se bere na vsakem obrazu, zdaj jim ničesar ne manjka, le spomin na nesrečne sestrice, ki še stočejo pod tujim jarmom, jim teži srce in jim greni slehrni grižljaj. Enoglasno sklenejo drugi dan rešiti še druge sužnje, naj velja kar hoče.

Pri črnih mravljah je pa vse drugače. Neka pobitost in klavernost se je vseh polastila, na sužnje še bolj pazijo in jih ne puste iz mravljišča. Med sabo se vedno posvetujejo, kaj bi bilo početi. To je gotovo, da oba roda zdaj ne moreta več sosedno skupaj živeti, preveč sta se že spoznala; drug je drugemu napoti, sovraštva in bojev bi ne bilo nikoli konca. Jutrišnji dan bode razsodil, kateri rod bode obveljal. V obeh taboriščih se pripravljajo na boj. Črni so tirali svoje rjave sužnje v najglobljejši stan in postavili straže, da jim nihče ne uide. Potem se vzdignejo vsi delavci; vse, kar se le gibati more, gre v vojsko, strahopetca ni med njimi.

Na majhni trati v gozdu se srečata krdeli. Kakor bi trenil, se zakadita drugo proti drugemu in boj se prične. Navadno se jih sprime po več od obeh strank; grizejo in koljejo se nekoliko časa in ko se potem klopčič zmota, jih leži nekoliko od obeh strank mrtvih na tleh. Tudi po dve se sprijemata in se izkušata, katera bode zmagala. S čeljustnicami izkuša vsaka svojega sovražnika raniti in potem, ko mu je vsekala rano, izpusti vanjo kapljico neke skeleče kisline, ki umori ranjenega sovražnika. To kislino si napravlja mravlja v posebni žlezi, imenujemo jo mravljinno kislino. Ko je zmagala enega sovražnika, vrže se na drugega in tako dalje, toliko časa, da je ona zmagana, ali pa da je sovražnik popolnoma uničen.

Čeravno je že sama ranjena, vendar ne odjenja, dokler jo moč popolnoma ne zapusti in še potem, ko leži že predrtih prsi na tleh in se že ne more več gibati, zgrabi še sovražnika, katerega more doseči; celo, ko je že mrtva, ne odpro se čeljustnice, ki jih je v smrtnem borenju zasadila v sovražnika. V svoji gorečnosti napade celo kakega prijatelja, pa kmalu spozna svojo zmoto, ga poboža s tipalnicami, kakor bi ga hotela prositi odpuščanja, in potem se toliko srditejša vrže na svoje dušmane.

Tako so se borile naše mravlje. Kolikor bojevalcev, toliko junakov. Bojišče se je kadilo od strupene kisline. Tu neseta dva vojaka ranjenega tovariša v varen kraj, da si odpočije; tu hitijo drugi še neutrujeni na bojišče — nov boj, nova junaštva, pa zmaga se ni še na nobeno stran nagnila, akoravno je bojišče že pokrito s padlimi junaki. Le majhna tropa se še bori, pa utrujena po dolgem boju omaguje — kar privrši iz zatišja četa čvrstih spočitih rjavih vojakov in zopet se vname

„strašni boj, ne boj, mesarsko klanje“.

Kar jih je bilo črnega rodu, vsi so padli pod čeljustmi neusmiljenih zmagovalcev. Ves junaški rod je poginil, borivši se za svoje domovje. Ošabni in veselja pijani zmagovalci dero zdaj na dom zmaganih sovražnikov, kjer so bili še zaprti rjavi sužnji. Kakor bi trenil, leže črne straže na tleh, oproščeni se zedinijo s svojim oprostiteljem, razdero poslopje in potem se vrnejo v prosti dom.

Večerna zarja rumeni gozdna drevesa in obseva razvaline mravljišča, v katerem je prebival hrabri rod

v sreči in blagostanju. Pa kdo se bliža mravljišču? Črna mravlja, s krvavimi ranami pokrita, se plazi po strtih nogah do razdejanega doma. Rjavi razuzdani sovražniki so jo zgrešili in, akoravno že napol mrtva, vendar se še plazi do kraja, kjer je gospodoval nje rod. Zadnja svojega rodu premišlja pretekle čase, solza se ji utrne in moči domača tla, katera so oskrunili tujci. Ko bi znala peti, zakrožila bi glasno Jeremijado, tako si pa le misli: „sic transit gloria mundi“, ali po domače: „tudi nas je minilo!“

Ž a b a.

Stanovali smo zunaj mesta. Pri hiši je bil vrt, v njem so rasla jabolka, hruške, češplje in tudi ena češnja. V gornjem koncu so bile pa gredice, na katerih so vse poletje, noter do pozne jeseni cvetele cvetlice modre, rdeče, rumene in pisane. Moj oče so imeli z njimi posebno veselje, in če le niso imeli boljšega opravila, gotovo so bili na vrtu. Mati so bili pa praktičnejši; postrani so gledali lepe rože, in če je prišla govorica na vrt, vedno so godrnjali, češ, bogve, zakaj stoji ta lepi prostor brez vsakega dobička na vrtu. Oče, ki jim je bil hišni mir nad vse, so se vdali naposled maternim željam in neke pomladi, jaz sem se jel ravno a b c učiti, so vrgli mati iz vrta vse rože in vse korenike, katere so oče še prejšnjo jesen zavarovali s slamo proti mrazu. Iz gredic je postala njiva, in namesto tulipanov in narcisov, namesto balzamin in georgin so posadili mati drago ameriško zelišče: krompir. Le pri ograji so pustili očetu majhen prostor, kamor so presadili tiste cvetlice, ki so se jim najbolj k srcu prirasle; ker materi bi se bili oče na tihem vender smilili, ko bi jim bili uničili vse veselje. Ali ljubša nego cvetlice in krompir, ljubše nego jabolka in češnje, dasiravno sem jih nerad zabil, bila mi je velika mlaka konec vrta, ki tudi v najhujši suši ni usehnila. To je bilo moje morje, po njem so se vozile

moje ladije v daljna mesta, na niti sem jih peljal celo v Ameriko. Tja sem vozil pesek, nazaj sem pa naložil češnjevih peška. In če se mi je po nesreči ladja potopila, nisem dolgo žaloval, naredil sem si drugo — iz papirja.

Moje morje je bilo tudi živo. Žabe vsake velikosti so gospodovale v njem, vodni močeradi so kakor somi plavali semtertja, široki vodni hrosti v črnih frakih so se potapljali, vodni ščipalec je s kleščami prežal na mušice, ki so plesale nad vodo. Po ves dan sem stal kraj svojega morja in premišljeval živali, ki so tu notri živele in trpele. Še ponoči v sanjah sem bil pri njih in o pomladnih večerih, ko sem že v postelji ležal, bila mi je najslajša muzika regljanje mojih žab, ki sem vse poznal, od najmlajše do najstarejše, ki je bila lepo zelena, po hrbtu pa je imela tri rumene proge. Najprej je jel debel možki bas poskušati žalostne glasove, odgovarjal mu je pa tenak glas — zdelo se mi je, da ga poznam. — Nekaj časa sta si odgovarjala v zateglih akordih, potem vse potihne, ali v tem hipu zagrmi ves zbor in regljanje se je razlegalo daleč okoli v neizrečno moje veselje ali v veliko nejevoljo moje matere. In tudi pozimi, ko je spala moja regljajoča banda pod ledeno skorjo, imel sem na morju nepopisno veselje. Bilo je mraz, da je vse pokalo, s sosedovim Andrejčkom sva se pa drsala na vrtu, da so švigale iskre izpod podkovanih peta — kadar ni bilo matere doma. — Nikoli te ne bodem pozabil, mlaka na vrtu! Dnevi, ki sem jih preživel kraj tebe, so bili najsrečnejši!

V isti hiši je stanoval mož samec, ki so mu ljudje sploh rekali: „gospod profesor“; učil je otroke v velikih mestnih šolah. Moja mati so se mu smejali, ker je lovil hrošče, gosence in še drug mrčes. Midva sva bila

pa velika prijatelja in če sem le mogel, zmuzal sem se v njegovo stanovanje. V velikik štirioglatih škatljah je imel vse te živali nabodene na iglah. Kakor vojaki so stali v vrstah, da jih je bilo lepo gledati. Tu sem videl velikega kleščmana rogača, zlato mimico, malo pikasto polonico, zeleno kobilico s sabljo, kratkorečeno, vse živalice, kar sem jih kdaj videl na našem vrtu ali pa zunaj na izprehodih. Tudi z očetom sta si bila prijatelja in večkrat sta sedevala na vrtu v prijaznem razgovoru.

Nekega dne, bilo je poleti, sedim na vrtu kraj morja in gledam sluznate kepe, ki so plavale po vodi. Spomnim se, da sem jih videl tudi lani ob tem času, ali kaj to pomeni, nisem vedel. Ko je prišel ravno profesor po vrtu, povprašam ga, kaj je to.

„Pojdi k materi, naj ti dajo skledico.“

„Bojim se, da je ne bodo hoteli dati.“

„Čakaj, prinesem jo pa jaz.“

In res pride kmalu s skledico in zajame eno tako kepo z vodo vred. Zdaj sem videl, da so v kepi rumenkaste kroglice grahove velikosti s črnkastim zrnem v sredi.

„To postavi na okno in vsak dan poglej, če se bode kaj izpremenilo ali ne. Če bodeš videl kakšno izpremembo, pa mi povej.“

Že drugi dan sem videl, da so jajca bolj napihnjena in profesor mi je dal okroglo steklo, skozi katero se je videlo vse mnogo večje, nego je res. Kocinice na moji roki so se videle, kakor prašičeve ščetine, da sem se moral smejeti, ko sem skozi to steklo pogledal eno kroglico; zdelo se mi je, kakor bi notri ležala zvita živalica, ali nisem mogel prav razločiti. Ne enkrat, bogve kolikokrat sem hodil gledat

vsak dan sluzne kroglice v skledi. Šesti dan sem že komaj pričakoval, da je profesor prišel domov, ker nekoliko kroglic se je odprlo in to, kar je poprej kot črnikasta pika ležalo v njej, plavalo je zdaj okoli po vodi, kakor nežna ribica. Imela je rep, glavo in okoli vratu z vsake strani drobno resico. Na pragu sem pričakoval profesorja, in ko pride, povem mu, kaj sem videl.

„Vidiš,“ me poučuje, „to, kar sva zadnjič vzela iz mlake, to je bila kepa žabjih jajec ali žabji krak. Vsaka kroglica je eno jajce in iz vsake bode nastala žaba. To, kar si danes videl okoli plavati, to so mlade žabice.“

„Ali to so ribice, ne žabice!“

„Le počakaj še malo in glej jih vsak dan. Vidiš to-le jajčece? Ravno zdaj bode živalica pregrizla sluznato lupino. Z glavo je že zunaj, zdaj se bode vsa izmotala — no, zdaj pa že plava okoli. To, kar ima na vratu, to so njene dihalke ali škrge, ž njimi živalica diha, ker brez dihanja ne more živeti, kakor tudi ti ne; samo, da imaš ti pljuča, mlada žabica ima pa škrge ali dihalke.“

„Zakaj jih pa one žabe v mlaki nimajo?“

„To bodeš že pozneje videl, zakaj ne. Le potrpi! Vidiš to-le tukaj? Ta je šla spet nazaj v svojo lupino in jo jé. Dokler so žabice mlade, jedo svojo sluznato lupino, pozneje jim bodeš pa dajal krušnih drobtinic.“

Živalice so bile vse iz jajec, rasle so in ko so vso sluz pojedle, sem jim dajal kruha. Zdaj sem se spomnil, da sem lani tudi v mlaki videl ravno take živalice, ki sem mislil, da so ribice, rekli smo jim pupki. Imele so ravno tako debelo glavo, tak repek in škrge na strani. Pozneje so pa izginile iz mlake.

V 20. dan sem zapazil, da so dihalke vedno manjše in da se počasi izgublajo, in zdaj so se na zadnjem koncu glave blizu repa pokazali majhni izrastki. Profesor mi je povedal, da sta to zadnji nogi, ker žabe dobe zadnji nogi poprej nego prednji, in res sem drugi dan videl, da sta bili popolni žabji nožici. S steklom sem videl tudi prednji, pa sta bili še skriti pod kožo. Tako sta ostali prav dolgo. Ko je šel drugi mesec h koncu, jela jim je na glavi koža pokati in popolne žabice so se jele iz kože motati. Ozka usta z roženim kljunčkom na koncu so padla, usta so se zdaj široko odprla, zdaj ima tudi štiri noge, škrge so se skrčile in pozna se le še poklina, ki se pa tudi sčasoma zarase in repek se takisto izgublja. Zdaj so žabice splavale na vrh ter so molele glave iz vode. Mehovi, v katerih so poprej tičale, plavali so zdaj kot žabje srajce po vodi.

„Vidiš,“ mi je rekel profesor, „zdaj je žabica popolna, zdaj ima štiri noge, široka usta, izgubila je rep, izgubila je škrge, zdaj diha s pljuči, torej je prišla vrh vode; prej pa, dokler je imela škrge, je bila vedno pod vodo, kakor riba, ki vse svoje življenje diha s škrkami. Žabica zdaj ne bode več jedla kruha, ampak druge drobne živalice, n. pr. muhe, črve, polže itd.; zato je najbolje, da jih neseš spet v mlako nazaj, kjer se bodo redile same.“

Gospod profesor mi je še veliko pravil o žabah. Rekel je, da se mlade žabice še vsakih osem dnij levé, da šele v štirih ali petih letih popolnoma dorastejo, in pravijo, da čakajo do šestnajst let. Žabje oči so zlato obrobljene, imajo trepalnici in pod njima še eno kožico, ki jo lahko potegnejo čez oko. Na tistem kraju, kjer

je bil dihalni poč, ostane tenka kožica, ki se pri regljanji napne, kakor mehur, ki daje glasu posebno moč, toda regljajo pa samo moški, samice ne. Žabji jezik ni od zadaj priraščen, kakor navadno pri drugih živalih, ampak spredaj, in če hoče z lepkim jezikom uloviti muho, zavihati ga mora ven. Žaba ima prav trdno življenje. Če jej tudi odrežeš glavo, in jej iztrebiš drob, vender se še več ur giblje.

Pozimi se žabe zarijejo v grez in blato ter prespé vso zimo, šele konec aprila se navadno prebudé, mladiči pa malo poprej. Žaba se greje rada na solncu, sedi kakor pes na zadnjih nogah in gleda z neko neumno ošabnostjo okoli sebe; srce jej pa precej v hlače pade; če le kak suh list zašumi, puhne v vodo. Žaba je človeku v postavi podobna in vem, da je že vsak videl človeka širokoustnega, izbuljenih očij in zabuhlega lica, ki nas spominja žabe. V zemlji so tudi našli okamenine velikanskega žabjaka in učenjaki so nekaj časa mislili, da je okamenel človek. Največ žab je menda na bregovih reke Volge; spomladi se sliši njih regljanje v tihih nočeh po več ur daleč. V Lujizijani živi pa žaba po en čevelj dolga, ki rjove kakor vol. Turkom je žaba sveta žival, ker poje slavo Alli.

Zeleno vodno žabo pri nas jedo, severnim Nemcem je pa gnus. Love jih z rokami (ponoči z bakljami) in tudi s trnki, na katerih so napičeni črvi ali kos škrleta. Ocvrte in kuhane žabe so prav dobra in lahka jed, posebno za bolnike. Žabe jedo črve, hroste, polže, muhe in drug mrčes, zato so koristne. Največji žabji sovražniki so ščuke, štoklje in nekatere druge vodne ptice.

Belouška.

Spomladi smo se igrali otroci na vaškem pašniku. Končavši igro smo šli v „vrbine“ rezat vrbove šibe, da bi si vili iz njih piščalke. Ko tako hodimo od grma do grma, zakriči nekdo izmed družbe: Kača, kača! in stisnivši klobuček v roko, steče proti domu; za njim pa tudi vsi drugi, da so nas komaj pete dohajale. Sama beseda „kača“ je imela toliko moči, da je zapodila krdelo mladih junakov v beg. Še dolgo potem si ni upal nikdo iti v „vrbine“. In ko je ubil nekoliko tednov pozneje sosedov hlapec na ravno tistem mestu kačo belouško ter jo potem, svojega junaštva vesel, obesil v grm blizu pota, da bi jo videl vsakdo mimo gredočih, se je takoj, ko je počil glas o hlapčevem junaštvu, zbrala mladina iz vasi, in ž njo stare ženice, na pašniku okoli ubite kače. „Zdaj vem, zakaj ima moja koza tako malo mleka“, se oglasi žena, ki je osebenkovala v vasi, „ta kačja stvar jo je hodila po noči sesat. Bog ti daj zdravje, Janez! Kadar boš hodil mimo mene, oglasi se, dala ti bom mleka, če ga bom le imela.“

Druga žena je pritrdila, da je taka kača res mrtva na mleko. Vedela je povedati, da je zlezla enkrat kača v spečega človeka, in je ni bilo mogoče ven spraviti, dokler ni prišel moder berač in nasvetoval,

naj se nesrečni človek vleže na zemljo, a predenj naj se postavi skleda toplega mleka. In res kača se je izmotala iz ust in šla pit mleko.

Tako je šlo to naprej. Vsaka žena je znala kako pravljico od kače — največ jih je bilo od bele kače —, a mi otroci smo vse verno poslušali in zvesto verjeli.

Strah pred kačami se vcepi otroku že od prve mladosti. V brezštevilnih pravljicah se mu kača predstavlja kakor čudno, skrivnostno, hudobno, njemu neprijazno bitje. In ko doraste dete do krščanskega nauka, izve, da se je peklenški vrag, človekov največji neprijatelj prevrgel v kačo in v tej podobi premotil prva dva človeka v rajju ter jima in tudi nam vsem naklonil tolikanj žalosti in reve. Kdo izmed nas ni v tej dobi obžaloval, da se je naša prva mati dala preslepiti vražji kači! Tako se človek že v prvi mladosti navzame sovraštva proti tej živali, še predno jo je videl živo. Kača mu je zmerom podoba neke temne, neznane, njemu sovražne moči.

Še strašnejšo dela kačo v človekovih očeh izkušnja, potrjena s tolikimi žalostnimi primeri, da more ta žival, kakor je majhna, človeku vzeti življenje. Akoravno je strupenih kač v razmerju z nestrupenimi majhno število, se človek vendar boji vseh. Zato je tudi vsem, nedolžnim in dolžnim brez milosti napovedal vojsko. In prav ima! Človek se ustraši vsake, tudi nedolžne kače, večjidel tudi nima časa razsojevati ali je strupena ali ne. To tudi ni vselej tako lahko določiti, časih se še celo izvedenec lahko prevari, zato ne dela napačno, kdor vse, brez razločka preganja in brez usmiljenja pobija.

K nedolžnim kačam spada tudi belouška.

Belouška ima, kakor vse kače, dolgo, tenko truplo, brez nog, zato se plazi tiho po tleh zvijaje vitko telo semintja. Reber ima kakih 170 parov, a vsako rebro je gibko, žival je more naprej in nazaj premikati kakor kako nožico. Močne mišice nategujejo in gibljejo reberca in tako se žival potiska naprej še precej hitro, vendar ne tako hitro, da bi je človek na ravnem ne mogel dohajati. Po strminah navzdol šviga hitro kakor strela, da jo človek komaj sledi z očmi.

Majhna plošnata glava ima jako globoko razklana usta in vse je tako osnovano, da se more žrelo zelo razširiti. Vilice spodnjih čeljusti spredaj niso zraščene kakor pri drugih živalih, temveč so z močno in raztezno vezjo zvezane, ravno tako spodnja čeljust zađaj ni vklenjena v gornjo, ampak je zopet na njo tako navezana, da se lahko od nje odmakne. Tako je mogoče, da pogoltne belouška debelejšo žival nego je ona sama. Oboje čeljusti in tudi nebo so oboroženi s kaveljčastimi, jako ostrimi in nazaj zakrivljenimi zobmi; ako se kateri odlomi, zraste drugi na njegovem mestu.

Kačji jezik je dolg, tenak, mehak in razcepljen v dve nitki. Kačji jezik skoro nikoli ne miruje, tudi pri zaprtih ustih neprenehoma igra semintja, ker ima gornja čeljust spredaj luknjico. Nevedni ljudje navadno mislijo, da je jezik strupen, da pika kača z jezikom. Ali to je bosa pravljica! Nobena kača ne more z jezikom najmanj škodovati, ima ga samo za tipanje.

Omeniti moramo še oko. Kača ima precej veliko oko brez vejic, zato ne more zamižati. Pokriva ga prozorna kožica, kakor steklo na uri, zato je kačji pogled srep in hudoben.

Kačje truplo je zgoraj in ob straneh pokrito s kupastimi luskami, po vrhu glave ima pa večje pločice in po trebuhu široke obročkaste luske. Kača sleče večkrat na leto luskavo gornjo kožo, pravimo: levi se. Kadar se ima kača leviti, odlupi se jej gornja koža na temenu in na spodnji čeljusti, potem se stiska žival med kamenjem, ali se plazi skozi kako goščavo ter tako izlušči vso staro kožo kakor meh s sebe, spodaj ima pa že novo kožo živejše barve. Dostikrat se najde v grmovji ali v grobljah tak kačji „lev“.

Belouška je navadno sivo plavkasta, časih bolj jasna, časih bolj temna, po hrbtu ima pa dve vrsti črnih peg. Na trebuhu je črna in ob straneh belo lisasta. Najlažje jo je spoznati po dveh lisah na tilniku, ki ste pri samcu bolj rumeni, pri samici pa belkasti. Dolga je navadno tri čevlje, dobe se pa tudi po štiri čevlje dolge, daljše pa redkokdaj.

Belouška je naša najnavadnejša kača. Nahaja se povsod blizu vode, zlasti po zaraščenih bregovih stoječih ali počasi tekočih vodá, tuintam pa tudi po hribih v suhih krajih daleč od vode. Rada se približa hišam, pride v hleve in staje, zlasti se vgnezdi rada v velikih kupih gnoja. Prigodi se pa tudi, pa pride v hiše in se nastani v posteljah, kjer napravi velik strah in grozo, posebno med ženskami. Na otoku Sardinija je navada držati belouško po hišah; mislijo še celo, da prinese nesrečo v hišo, kdor ubije belouško.

Belouška gre rada v vodo; zlasti v nevarnosti zbeži, če le more, v vodo. Plava prav spretno in hitro, drže glavico iz vode, ali pa se tudi po dnu hitro pomiče naprej in ostane lahko dolgo pod vodo. Pleza večkrat na drevje, ovijaje se okoli debel in vej.

Vse kače so roparske živali, love si same svoj plen ter ga celega, kakor je, pogoltnejo. Ni res, da bi kaka kača raztrgala plen in ga žrla kosoma ali celo obirala meso z njega. — Pred tremi leti je šla po vseh časopisih čudna novica, ki si jo je izmislil neki ameriški novinar, a vsi drugi so jo priobčevali za njim. Nekega lovca je prehitela noč v gozdu; bil je prisiljen prenočiti pod milim nebom. Da bi bil varen pred zvermi, je splezal na drevo in se ondi ukeril kakor je bilo mogoče. Ali o groza! po noči pride iz bližnjega močvirja neizrečena množica črnih kač. Vse te kače se napotijo naravnost do drevesa, zlezejo gori, opikajo nesrečnega lovca, in ko pade mrtev z drevesa, ga oglodajo do belih kosti. — Kolikor besedi, toliko laži. Kdor si je to zmislil, ta ne pozna kače in njenih lastnosti, ali pa se je zanašal na lahkovernost in nevednost svojih bralcev.

Belouška se hrani večjidel z žabami; lovi pa tudi ribice, martinčke, v mladosti celo črve in žužke. Žabe so vendar njena poglavitna hrana. Jaz sem dostikrat opazoval belouško na lovu, mnogokrat sem jo zalotil ravno pri žretju in nekolikokrat sem jo dobil, ko je imela plen že ves v goltancu, a ko sem jo prijel, ga je vselej vrgla iz sebe, akoravno ji je moralo včasih biti strašno težavno. Tu sem videl, da je skoro zmerom pograbila rjavo, dolgokrako žabo rosnico, a le včasih, posebno spomladi malo rego ali božjo žabico, nikoli je pa nisem videl pri navadni vodni žabi. Žabo skuša popasti spredaj ter jo pogoltniti z glavo naprej, pa tudi z nogami naprej sem jo videl požirati žabo.

Žročo belouško je negnusno gledati. Žaba se dere na vse grlo in nopenja vse moči, da bi pobegnila,

ali zobje jo drže kakor železni kavljí. Z gornjimi zobmi žabo drži, spodnjo čeljust pa pomakne malo naprej. Že zgoraj je bilo omenjeno, da spodnja čeljust ni zraščena, temveč da je vsaka stran zase pregibljiva. Z eno, recimo desno stranjo poddržuje žabo, z levo pa poseže malo dalje ter jo poprime z zobmi, potem zopet pomakne levo naprej in ž njo zakvači plen. Tako ga pomika malo po malem v žrelo, dokler se vanj popolnoma ne izgubi. Da plen lažje spolzi po goltancu, cedi se kači takrat obilna slina, s katero ves plen oslini. Z grdo razkrečeniimi čeljustmi se davi ostudno in gotovo bi se tudi zadavila, da se ne bi podaljšal sapnik pri tem delu in stopil pri strani iz žrela. Včasih pa pograbi tudi tako velik plen, da ga nikakor ne more požreti in je prisiljena ga zopet izpustiti. Ako so pa žabice majhne, jih požira prav hitro, po dvajset in še več jih pogoltne ročno eno za drugo.

Do sitega načrta belouška je lena, skrìje se in počasi prebavlja. Potem pa more tudi dolgo stradati. Pije redkokdaj. Mleka kratko in malo ne mara, vse pravljice o belouških, ki sesajo krave in srebljejo mleko so prazne in puste bajke.

Jeseni zleze belouška v svojo luknjo globoko v zemljo ali pa se zarije v gnoj, otrpne in leži tako do prvih toplih pomladanskih dni. Že meseca sušca jo je večkrat videti, da se greje v svitek zvita na solncu. Precej potem se prvíkrat levi in kmalu za tem se pari. Ob tem času diši belouška po česnu in takrat jo nos dostíkrat prej zavoha, nego jo ugleda oko. Dosti pozno, stoprav meseca julija ali avgusta znese samica 20 do 30 jajc, najrajše v gnoj, v kup smeti ali v kako trhlenino, kjer je obenem dosti toplo in vlažno. Jajca so čez

palec dolga, kožnata, mehka in kakor na motvozu nabrana, eno se drži drugega. Priprosto ljudstvo misli velikokrat o teh jajcih, da so petelinova. Čez kake tri tedne se izležejo iz njih mlade, ped dolge kačice, ki rastejo jako počasi. Stara se ne briga dalje niti za jajca niti za mladiče, prepuščeni so sami sebi in svoji sreči. Jež, dihur, jazbec in mnoge ptice so njihovi največji neprijatelji.

Belouška ne stori človeku nič žalega, še gristi navadno neče. Med mnogimi, ki sem jih imel v roki, vgriznila me je ena sama, se ve da brez kakega škodljivega nasledka. Ako jo primeš za rep in vzdigneš od tal, se ne more do roke speti, ako ji ne pustiš, da bi se ovila okoli sebe. Edino njeno orožje je smradno blato, ki ga spusti ujeta po človeku; a tega smradu se dolgo ni mogoče znebiti.

Nekatera belouška je v sužnosti prav prijetna živalca, kmalu se toliko privadi človeku, da iz roke je, druge pa ostanejo divje in nočejo nič jesti.

Domača kura.

Na vzhodu se še ni jelo jasni in že se razlega z gredi ali drevesa na dvorišču glasen „kikeriki“ mladega petelina, in takoj mu z grčavim „kukuriku“ odgovarja sosedov stari peteh, temu se oglasi spet tretji in tako gre naprej po vsej vasi. Petelinov glas je prav enostaven in nima nič posebnega v sebi, ali vendar mora biti ljudem po godu, ker pravijo petelinu v nekaterih krajih pevec.

Petelinov jutranji glas z veseljem čuje zgodnji voznik in popotnik na cesti, ker mu naznanja zaželeni dan; neugodno pa doni na ušesa zaspanemu hlapcu, ki je kolovratil pozno v noč po vasi, nevoljen se obrne v senu in mrmra nekaj nerazumnih besedi. Petelinovo petje dobro dé bolniku, ki vso noč ni mogel zatisniti očesa ter je pričakoval že težko belega dne, tolažeč se, da mu bo potem odleglo; pobožna ženica pa, kateri starost ne da spati, potiplje o petelinovem klicu na steno in vzemši molek v roke začne prebirati jagode na njem.

Ko je napočil dan, zleti petelin z gredi na dvorišče, poravna zmršeno perje po sebi, ogleda se z bistrim očesom okoli sebe, stopi z eno nogo malo naprej, steplje s perotnicama, stegne vrat in krepko zakokorika iz jarnega grla. — Petelin je res lep ptič, mogočen in ošaben gospod. Le poglej ga, kako gizdavo

se vede, kako moško prestavlja noge, kakor bi bilo vse njegovo. Pa ima tudi res prav lepo in gosposko obleko. Rdeč, lepo nazobčan greben mu krasi glavo kakor plamena krona, in tudi rdeči viseči podbradek ni kar si bodi. Živo oko se sveti, kakor bi se utrinjale v njem iskre. Svetlo perje, zlasti ono na vratu in v zavihanem repu mu se kaj lepo spreminja na solncu, posebno mu se pa pristojno vihate dve sabljasto zakrivljeni repni peresi, in da je vitez ves gotov, ima na piščali ostrogo.

Sedaj tudi kokoši zapuste svoja prenočišča, petelin jim gre nasproti, jih spodobno pozdravlja in jih takoj začne voditi po dvoru. Petelin ima vse svoje kokoši rad, ne bom rekel, da ne bi imel te ali one rajši od druge, ali vendar nobene ne zanemarja, vsem bi rad prav storil. Ako je našel kako zobanje, hitro skliče vse svoje pute skupaj, vsaka mora nekaj dobiti, kajti požrešnost in samogoitnost niso njegove napake, dasi tudi on ni brez njih.

Še predno se odpro vežna vrata, je obšel petelin s svojo družbo že devetkrat dvor. Ko zaškripljejo vrata in se prikaže gospodinja na prag, steče se vsa kokošja drha! pred vežo, zvesto spremljajoč gospodinjo pri vsaki stopinji, ker dobro vedo, da bode kmalu stopila z žitnim peharom v roki pred nje. Kako hite pobirati zrnje, le petelinu se ne mudi tako zelo, ali vendar jezno kavsne po vrabcu, ki je iz podstrešja priletel med nje.

Ko je žito pozobano, gredo pit. Pijoča kura vzdigne glavo in pogleduje na nebo. Pod petelinovim vodstvom se potem sprehajajo po dvorišču in po vrtu, gredo tudi na cesto in k potoku, na travnik in na polje vedno brskaje z nogami in pridno pobiraje semenska

zrna, črve, žužke, majhne polžke in drugo golazen. Da jim želodec hrano rajši prekuha, zobljejo tudi pesek, kokoši pa tudi jajčje lupine in apno, vmes smučejo travo in druga zelišča. Sedaj se ta, sedaj zopet ona kokoš loči od družbe in poišče svoje gnezdo na vislih, v hlevu ali na nahišju in znese jajce. Ta srečni dogodek naznani z glasnim kokodakanjem. Ob lepem vremenu se rade kopajo v suhi prhki zemlji, kar jim posebno dobro dé ter jim neki tudi služi za zdravje, zlasti si s tem preganjajo sitne tekute (uši).

Ravno so vse zamaknjene v kopanje, konec hiše na zelniku sedi vsaka v svoji kotanji, steplje s krili in meče prst nase. Kar se oglasi za podom sosedov mladi petelin, ki se klati okoli, ker ga stari domači petelin odganja ter mu ne da živeti v družbi. Petelin, ki se baš koplje sredi svojih kokoši, je že nekolikokrat pognal pritepenca, huda jeza ga tedaj zgrabi danes, ko ga začuje spet v svoji oblastnji. Hitro stepe prah iz perja in hiti razkačen proti sovražniku, ki se — kakor je videti — danes ne bode dal tako z lahka odpraviti. S stegnjenim vratom in napol razprtimi kreljuti pričakuje pritepuh domačina, na katerem se je vzdignilo slehrno peresce. Jezen pridrvi domačin, z vso silo se zažene v klateža in ga vrže nazaj. Že je mislil, da je sovražnik premagan, ali ta se spet hitro opomore, in še predno se drugi prav zave, ga puhne nazaj. Vname se hud boj, drug hoče izriniti drugega, bijeta se s kreljuti, gazita in sujeta se z ostrogami. Včasih zasopljena in utrujena prenehata, človek bi mislil, da je boja konec, kar se toliko huje zopet spopadeta. Na posled se začneta obdelovati s kljuni, krona in obradek krvavi, in tudi iz vrata se cedi rdeča kri. Oba oma-

hujeta ali nobeden neče odjenjati. Sedaj je ubral domačin pravi trenotek, na vso moč vseka s kljunom tekmeča po glavi. Omamljen od strašnega udarca klecne v stran, stori dva tri korake nazaj, pobesi rep in glavo ter beži domu, kar ga neso noge. Bitka je odločena in končana. Zmagalec hiti za njim, mu potoma še založi par krepkih kavsov in ne odjenja, dokler se premagani in upehani sovražnik ne zavleče pod. Z žarečimi očmi se zmagalec ponosno vrne domov med svoje pute, zleti na voz in odondod z glasnim kikeriki oznanjuje svojo zmago. Nekateri narodi v Indiji in Kini so zaljubljeni v take petelinje boje, in tudi omikani Angleži jih v tem posnemajo. Petelini se za take boje skrbno goje in vadijo, pred bojem jima privežejo železne bodice na ostroge, da se toliko bolj razmesarita. Take zabave pa gotovo ne služijo Angležem v čast.

Petelin ima v živalskih basnih mnogo opraviti, zmerom se vede dostojno in si mnogo domišljava zaradi svoje modrosti in previdnosti, ali navadno ga vendar prevejani lisjak spelje na led. Povsod ga čislajo za dobrega čuvaja, zato so ga vojaki nekdam jemali s seboj na vojsko in na vojne ladje za stražo. Njegovo petje je presunilo sv. Petra tisti večer na dvoru velikega duhovna, spomnil se je svojega greha ter se bridko zjokal. Zato še dandanes opominja pobožnega na pokoro, zategadelj ga tudi radi stavijo na vrh cerkvenih zvonikov. Po petelinovem petju in po njegovem vedenju tudi prerokujejo vreme; neka narodna pesem pravi: „Petelinček belček, skoči na hlevček, jarica na gredi, da se lepo zvedri.“ Praznovorni in vražasti ljudje pa pripisujejo staremu petelinu — zlasti črnemu — še

posebno čudne moči. V sedmem letu, ali kali, znese jajce, ki se zarije takoj v zemljo, kjer se godi toliko časa, da pride iz njega strašen zmaj ali pozoj. Ta pošast pride na zemljo in potem zleti po zraku, za letečim se pa podirajo hiše in drevje, skale in celo gore tako dolgo, da ga naposled podsujejo. — Ni mi treba dostavljati, da so to prazne bajke.

Kokoš je manjša od petelina in nima tako velikega grebena in obradka, niti tako lepega perja. Tudi druge njene zmožnosti so slabe. Pohlevna je in tiha, mirna in krotka, z vsem zadovoljna, prav kakor se ženski spodobi. Pametna ni ravno da bi dejal, ali zato je pa neizrečeno dobra mati; rekel bi, vse njene zmožnosti so zajete v materini ljubezni, in celo Kristus je s kokljo primerjal sebe in svojo neizmerno ljubezen do svojega naroda rekoč: „Jeruzalem, Jeruzalem, ki moriš preroke in kamenjaš one, ki se k tebi pošiljajo; kolikokrat sem hotel zbrati otroke tvoje, kakor kokoš zbira piščance svoje pod peroti, in niste hoteli.“

In res je ni skoro tako ljubeznive in dobrodejne podobe, kakor je koklja s piščeti. Že vsako jajce, katero znese, jo navdaja z neizmernim veseljem. Ona, ki je sicer tiha in pohlevna, takrat ne more molčati, z veseljem kokodajskom bi vsemu svetu rada naznanila svojo radost. In ko ji je pustil človek jajca v gnezdu, da sme valiti, sedi na njih noč in dan, zapusti jih le toliko, da se naje in napije. Kaj pa šele potem, ko se 21. dan mali kebčki začno valiti iz jajc. Kokljo s piščeti človek lahko zmerom gleda z veseljem. Sedaj kokoši skoro več ni poznati, vsa je spremenjena. Sedaj nima časa držati perja v redu, vsa zmršena hodi okoli svoje drobne čivkajoče družine, dela se široko kolikor

mogoče. Ves dan kloče in vabi kebčke k sebi, hodi skrbno okoli njih, uči jih zobati, vsako zrno jim izlušči, vsako drobtinico jim izbrsa pred kljunček. Našopiri se kolikor mogoče, kliče jih pod se, vse pokrije s svojim truplom, vse odene s svojim perjem. Otročiči so včasih malo razposajeni, nagajivo se zaganjajo vanjo in ji kljujejo kožnati podbradek, drugi še predrznejši skačejo ji objestno celo na hrbet — ali ona vse to mirno trpi, saj je mati, in to so njeni otročiči.

Sicer plaha in boječa kokoš je sedaj hrabra in drzovita, zažene se v vsakega, ki bi ji hotel vzeti kakega otroka. Ne boji se tudi velikega psa, togotna se mu zaganja v glavo ter mu kljuje oči in nos. Ako zagleda skobca nad seboj v zraku, naznani to s posebnim skrbečim glasom in poplašeni kebčki lete pod njo.

Milo in zraven tudi smešno je gledati kokljo, kateri so podvrgli račja jajca. Svojim pastorčicam je ravno tako previdna in skrbna mati, ali kadar pridejo prvokrat do vode in male račice veselo capljaje poskačejo vanjo, jo sprehaja strah in groza. Zbegana skače ob vodi semintja, kloče in kliče, svari in vabi k sebi — ali zastonj, kajti račicam neizrečeno dobro dê ploskanje in brodenje po vodi. Sčasoma se koklja umiri, nji sami se dozdeva, da njeni otroci znajo nekaj, česar ona ni znala v svoji mladosti, niti se ni pozneje temu priučila.

Kura je že od nekdanj domača ptica in je sedaj razširjena po vsi zemlji, Amerika jo je pa dobila šele od Evropejcev. Človek si jo je udomačil od neke azijske divje kokoši, b a n k i v a imenovane, ki še sedaj živi divja v Indiji. Bankivska kura je podobna naši, samo da je pametnejša in lepša, zlasti velja to za pe-

telina. Divja bankivka ne znese več nego 10 jajec, dočim naša domača dožene 120 in še čez, ako se ji sproti jemljejo iz gnezda. Mlade bankivke se s časom privadijo človeka ter so v vsem podobne našim. Čudno je pa, da naša kura nikoli in nikjer ne podivja, tudi ondi ne, kjer je hosta blizu in kjer se človek ne peča toliko z njo. Semintja so celo poskušali domačo kokoš podivjačiti, ali ni se uspešilo.

Kakor smo videli pri četveronogatih domačih živalih, sprevrгла se je tudi domača kokoš v mnoge zvrsti in pasme, ki se po velikosti, po perju, v nogah in v grebenu razlikujejo. Najlepše in najteže pasme so angleške, holandske in hamburške. Pri nas so najnavadnejše: čopke, kosorepke, golice, sršice, pritlikavke i. dr. Od nekoliko let sem se je jako razširila tudi tako imenovana kohinkinska kokoš, ki je znatno večja od naše navadne.

Kura koristi človeku z jajci in z mesom. Jajca so sama ob sebi mehko kuhana prav zdrava in tečna jed, še več se jih pa potrebuje za raznovrstna druga jedila. Kokoš nese 4 do 5 let, živi pa kakih 12 let. Stara kokoš dobi večji greben in ostroge na nogah, tudi začne posnemati petelinovo kukurikanje.

Petelin učaka 15 do 20 let, navadno se pa zakolje poprej, ker čim starši je, tem trje in pustejšje je njegovo meso. Mladi petelinčki se kopunijo, da imajo okusneje in prhkejšje meso.

Že stari Egipčani so imeli nalašč za to narejene peči, kjer so se iz kurjih jajec brez koklje valila piščeta. Enake peči so spet v navadi po večjih mestih.

Konj.

Ko je ustvaril Bog konja, mu je rekel: „Tebe sem ustvaril, kakor nobeno drugo žival. Vsi zakladi sveta počivajo med tvojimi očmi. Moje sovražnike boš poteptal s kopiti, na hrbtu bodeš pa nosil moje prijatelje. Po vsi zemlji bodeš srečen, pred vsemi stvarmi bodeš imel prednost, ker ljubil te bode zemlje gospodar. Brez perut bodeš letal, brez meča zmagoval.“

Tako pripoveduje arabska pravljica o stvaritvi konja, ki je med vsemi živalimi Arabu najbolj prirastel k srcu. Pa je morebiti res ni živali, pri kateri bi se telesna lepota in umne zmožnosti tako lepo strinjale, kakor pri konju. Janežič opisuje konja tako-le: „Kakor iz jekla izkresana je vsa njegova postava. Tenek in skočen je ves, kakor lehkonoža srna na planini. Ponosno ziblje krasno glavo na dolgem labudovem vratu, ki ga zaljša lahko kodrasta griva. Čelo je visoko in ploščato; veliko živo oko igra v prečudnem lesku; ušesi mu ponosno migate pokonci. Široke, lepo obokane prsi in močna pleča so priča prečudne moči in ognjenega poguma. Noge so visoke in tenke, ali pri vsem tem močne in skočne; s kopitom zemljo bije, da podkev iskre kuje o trdem kremenju. Hrbet je raven in lepo zalit, obokani križ proti dolgemu repu otočen. Gladko kožo pokriva gosta,

kratka in svetla dlaka; z vsem trupom trene, ako se ga le s prstom dotakneš, kakor bi ga prešinila električna iskra.“

Konj pa ni samo lepo vzrastena, temveč tudi jako razumna žival. Najbolj se moramo čuditi njegovi pomljivosti. Ako je šel le enkrat po nekem potu, ve ga za zmerom. Ta konjska pomljivost je odvrnila že mnogo nesrečo in marsikateri voznik ima tej lastnosti zahvaliti življenje. Po največi temi pripelje spečega ali pa pijanega gospodarja pred domačo hišo. Ob cestah pozna tudi vsako krčmo, kjer njegov gospodar navadno ostaja in po vsej sili hoče zapeljati v stran, tudi proti voznikovi volji, kakor bi si mislil, da mora pozabljivega gospodarja spominjati.

Svojega gospodarja dobro pozna in precej ve, če je kdo drugi sedel nanj ali če je na vozu kdo drugi vzel vojke v roko. Da bi se še bolj prepričal, ozira se tudi rad nazaj na ljudi. Še čez več let spozna svojega prejšnjega gospodarja, teče k njemu, liže ga in veselja rezgeta. Konj razume voznikovo ali jahačevo besedo in se po nji ravna. Za gospodarjem ali za hlapcem gre kakor pes; kadar je okomatan, gre sam k vozu in se postavi na svoje mesto. Konj je jako radoveden, vsako stvar, ki mu še ni znana, od vseh strani ogleda in ovoha. Neznani hlev, nov hlapec, nov tovariš, nov voz — vse ga zanima, vse pregleda in prevoha.

Konja lahko marsikaj naučiš, ako ga z lepa nagovarjaš in ako sploh lepo ž njim ravnaš; ako bodeš pa vpil nad njim ali ga celo tepel, bode tvoj trud zastonj; le zbegal ga bodeš. Tudi s stradanjem ne opraviš nič, konj ti postane trmast in uporen.

Izučen konj naznani s kopitom, koliko je ura ali koliko ljudi je v društvu, ugiblje zastavice, na vprašanja odgovarja, to je, z glavo prikima ali odkima. Na gospodarjeve besede se dela žalostnega in klavrnega, kakor bi bil bolan, povesi glavo in krevsa, kakor bi bil že napol mrtev, naposled se zvrne na tla in obleži. Ko pa gospod pravi, da bode poslal po konjederca, skoči pri tej besedi kot strela kvišku, veselo poskakuje in moško stresa z glavo. Zato ljudje tako radi zahajajo v jahališča, kjer kažejo izučeni konji in jezdecu svoje umetnije. Tu skačejo in plešejo konji po taktu godbe, sučejo se sedaj na levo, sedaj na desno; na gospodarjevo zapoved skačejo tudi skozi velike obroč, na katerih je razpet bel papir.

Najlepše je gledati konje, ki tekajo za stavo. Komaj čakajo, da bi se jim s trobento dalo znamenje, nemirno grebejo in bijejo s kopiti ob zemljo. Sedaj se oglasi trobenta, konji veselja zarezgečejo in se sami brez jezdeca spuste v dir. Drug hoče preteči drugega, vsak bi rad prvi prišel do postavljenega cilja, kakor bi vedel, da gre za njegovo slavo. Kako mogočno in ponosno se drži oni, komur je obveljalo, kako vesel je slave in hvale, ki mu doni od vseh strani!

„Konj je ponosen in častilakomen — pravi Janežič — kako mogočno prestopa, kako ponosno otresa z glavo, kadar nosi v leskečem sedlu kralja ali kraljico! Kako moško prestavlja noge pred bogato kočijo in ziblje glavo, kakor bi hotel vsakega mimogredočega opominjati, da postoji in si ogleda njegovo prekrasno opravo. Kako ponižno vendar krevsa pred umazanim vozom priprostega kmeta; ves klavern pobeša glavo,

ne upa se skoro kvišku pogledati, kakor bi ga bilo sram gole priproščine in uboštva!“

Konj je pogumna in srčna žival. Ko je premagal prvi naravni strah, stoji mirno v bitki, kjer pokajo topovi, doné trobente in ropotajo bobni. On pozna glas trobente in ve, kaj ropočejo bobni. Ko začuje stanoviti glas, veselja zarezgeta in zdirja z jezdecem proti sovražniku. Brez strahu se vrže med njih vrste, grize in tepta sovražnike in njih konje in se tudi ran ne boji. Ako je smrtno ranjen, umira tiho in mirno — prav po junaški. Ako je pa jezdec ranjen ali mrtev padel raz njega, obstoji zvesta žival pred njim, pobesi žalostno glavo, gleda ga in voha ter neče iti od njega; vidi se mu, da obžaluje dobrega gospodarja, ki ga je tolikokrat klical po imenu, tolikokrat ga božal in treptal po vratu in se ž njim razgovarjal na samotnih potih.

Povestnica nam hrani v svojih pismih razen imen glasovitih in slavnih junakov večkrat tudi imena njihovih konj ter nam pripoveduje čudesa o njihovi razumnosti in čutnosti. Grškega junaka Ahila so oplakovali njegovi konji in slavnega junaka Cida je zvesta Babieca spremila do groba. Aleksander Veliki je zidal mesto in ga je na čast svojemu konju Bukefalu, ki ga je nosil v vseh slavnih in zmagovitih bitvah, imenoval Bukefalija. Drugi junaki in vladarji so svojim konjem stavili drage spomenike iz kamena in bronu, in pesniki so v njihovo slavo zlagali pesmi.

V narodnih pesmih junaških Srbov se slavi posebno junak vseh junakov, kraljevič Marko, in ž njim tudi njegov glasoviti konj Šarec, ki je silnega junaka spremljal pri vseh veselih in žalostnih zgodah. Na-

rodna pesem pripisuje temu konju v čezmerni gorečnosti skoro človeško razumnost in pripoveduje o njem, da se je jel jokati in spotikati, ko ga je zajahal Marko na dan svoje smrti. To se je Marku čudno zdelo; slutil je, da to ne pomeni nič dobrega. Gorska Vila mu razodene, zakaj Šarec solze preлива, da bode namreč moral Marko umreti. Na to se Marko poslovil s Šarcem ter mu odseče glavo, da bi ne prišel Turkom v roke, da ne bi moral sovražnikom služiti in vodo nositi. To bi bila presramotna služba za konja kraljeviča Marka.

Pri vsi pogumnosti, ki jo kaže konj v bitvi v družbi s človekom, je vendar sam ob sebi jako plašljiv. Najmanjša stvar, ako je ne pozna, poplaši ga lahko tako, da izgubi vso zavednost. Kos platna, viseč na plotu, mu zadaje strah, kak pok ali vrisk iznenada ga poplaši, da se zdrzne, in ako ga precej ne vzdrži in ne pomiri močna roka, trese se in trepeče strahu, dirja v enomer, prevrne in razbije voz in naposled sam telebi na kako steno ali ob kako drevo. Mnoge nesreče so se že zgodile z uplašeni konji in mnogo ljudi je zaradi tega storilo nesrečno smrt.

V starodavnih časih, o katerih povestnica ne ve nič povedati, je že človek konja ukrotil in ga vzel v službo. Najstarši spomeniki človeške omike nam že predstavljajo konja kot domačo žival v človekovi službi. Najbolj verjetno je, da so konja najprej udomačili v srednji Aziji, kjer še dandanes živi mnogo konj, za katere se še sedaj prav ne ve, ali so pravi divji ali pa pozneje zopet podivjani konji. Tudi v južni Ameriki se po neizmernih planjavah ob reki La Plata pasejo velike črede konj, o katerih se pa dobro ve, da niso

divji, ampak le podivjani konji. Povestnica nas uči, da v Ameriki pred dohodom Evropejcev ni bilo konja; še le pozneje pozneje so ga Španci tamkaj vpeljali in znano je, da je Pizaro prve, iz Španskega pripeljane konje, prodajal po 5000 cekinov.

Azara nam pripoveduje, od kod izvirajo podivjani konji v Laplatskih državah. L. 1535. so namreč Španci zidali mesto Buenos Ayres, pozneje so ga pa zaradi sovražnih Indijanov morali zopet zapustiti in se drugam preseliti. Pri odhodu niso mogli ali pa niso hoteli poloviti vseh svojih konj in tako pravijo, da jih je ostalo kakih pet ali sedem. L. 1580. so pa Španci zopet dobili v last Buenos Ayres in so našli mnogo zdivjanih konj, ki so se zaplodili od onih sedem v 45 letih. Že leta 1596. je vsakdo smel te konje *loviti in rabiti*.

Ti konji — imenujejo jih *cimaroni* — žive v velikih krdelih, ki štejejo včasih po 10.000 repov. Veliki so in močni kakor domači konji, toda niso tako lepi, ker imajo debele glave in noge ter dolga ušesa. Skoro vsi so kostanjeve barve, le redko se najde kak vranec med njimi. Ljudje nimajo od njih mnogo koristi, skoro več škode, ker brez vsakega prida popasejo najboljjo pašo in ker radi odpeljejo krotke domače konje. Ako *cimaroni* ugledajo domačega konja, se mu približajo ter ga rezgetaje pozdravljajo: ga ližejo in se mu dobrikajo, naposled vzemo med se in ga tako zvabijo s seboj. Posebno je to sitno za potnike, ker njihovi konji niso varni pred *cimaroni*; zato mora eden vedno na nje paziti in jih odganjati, ako se približavajo. Indijani jih love in krote; jedo pa tudi njihovo meso, zlasti od kobil in žrebet. Španci se ne

pečajo za nje, le preganjajo jih in ubijajo, kjerkoli morejo.

V drugi državi južne Amerike, namreč v Paragvaju, se pasejo velike trume konj, ki sicer niso tako divji kakor cimaroni, ali vendar so jako zanemarjeni. Ljudje se samo takrat pečajo za nje, kadar jih potrebujejo, sicer pa uživajo popolno svobodo. Ti konji — imenujejo jih *mustang* — izvirajo od lepega andaluškega konja. Velikosti so srednje, debelih gležnjev in debele glave, dolgih ušes in kratkega repa. Hitri so in skočni kakor andaluški konj, v trpežnosti ga pa še prekose, ker morejo z jezdecem po 10, 12 in celo 16 ur neprenehoma dirjati. Mustangi se pasejo v male trope razkropljeni, navadno en žrebec z 10 — 12 kobilami, konji pa posebej. Nikoli ne zapusti nobeden svoje družbe in se nikdar ne pridruži drugim. Ti konji so dan na dan celo leto pod milim nebom, vsakih osem dni jih zganjajo skup, da se preveč ne razkrope, in pri tej priliki jih tudi pregledajo.

Pomladi in jeseni imajo dosti paše, po letu in po zimi se jim pa slabo godi. Po zimi trava zvene in dež jo izpira, še huje je pa po letu, ko sežge žareče solnce vso pašo in jo zdrobi v prah. Vode usahnejo in zemlja se razpoka. Konji žejni in lačni drepljejo po planjavah, da se prah vzdiguje izpod kopit. Z vzdignjeno glavo in s stegnjenim vratom vohajo po zraku in sopihajo proti vetru, da bi morebiti po njem zasledili kako mlako, ki se še ni popolnoma izsušila. Ko pa pride hladna noč, zopet nimajo pokoja, ker jim netopirji ne dado miru; obešajo se jim namreč na hrbet in sesajo njihovo kri. Mnogo konj pogine v tej suši lakote in žeje.

Po suši začne deževati in kakor bi trenil je planjava zelena; konji imajo zopet obilne paše, toda v visoki travi se rad skriva krvoločni jaguar ter napada kobile in žrebeta. Po dolgem deževanju se razlijejo reke in voda preganja sedaj konje, katere je malo poprej že morila suša. Mnogo žrebet potone, mnogo jih požro krokodili. Celo med ribami imajo mustangi sovražnika. V močvirjih živi namreč neka jegulja ali ogor, ki bije z elektriko konje, da opešajo in v vodi poginejo.

Tudi Indijani love mustange, še rajši jih pa kra-dejo. Zaradi konj se vnamejo med Indijani večkrat velika sovraštva in krvavi poboji. Konjski tatovi so pri Indijanih v veliki časti in smejo nositi orlovo pero, na katerem je natakljena glava od kače klopotače.

Časih se mustangi poplašijo. Na tisoče in tisoče vihrajo vsi v eno stran in nobena stvar jih ne more vzdržati. Kakor oslepljeni telebajo ob kako pečino ali skačejo v prepade, kjer se pobijejo. Murray pravi: Groza obhaja človeka, ki je priča takega divjanja in celo hladnokrvnega Indijana, ki sicer ne pozna strahu zona popada. Iz daljave začne bobneti, vedno bolj in bolj in naposled grmi silnejše od groma, buči glasneje od viharja in šumi groznejše od morskih valov — prestrašena konjska čreda se drvi mimo kakor strela. Iznenada planejo v tabor, med goreče ognje, med šatore in vozove, poplašijo živali v taboru, da se od-trgajo in z živo reko za vedno izginejo.

Paraguanski konj je drugače dobročutna žival, toda uporen in trmast postane, ker grdo ž njim ravna-jo. Ko je konj štiri ali pet let star, ujamejo ga in prive-žejo h kolu, potem ga siloma obrzdajo in osedlajo,

naj se brani kakor hoče. Ko je opravljen, odvežejo ga in mož, ki ve, kako je treba prijeti konja v strah, zavihti se nanj z velikim bičem v rokah in z velikimi ostrogami na nogah. Konj skače, se spenja in kakor besen dirja po polju, mož pa ga bije z bičem in zbada z ostrogami, dokler se konj ves truden in upehan ne vda. Ta nauk se ponavlja toliko časa, da se privadi uzdi in jezdecu. Ako s konjem lepo ravnajo, je popolnoma krotak, pozna svojega gospodarja, se mu da na paši ujeti, ga uboga na besedo in dela na vse pretrge.

Enako paraguanskim mustangom žive v azijskih stepah tartarski in kirgiski konji. Tartaru je konj najljubša, pa tudi najpotrebnejša žival. Konjsko meso mu je najslastnejša jed, kobilino mleko najugodnejša pijača. Iz konjske kože si reže jermenje za uzde in za sedlo, iz žrebetnih kož kroji sebi hlače, svojim otrokom pa zimsko obleko ter jo šiva z razčehanimi kitami in suhimi žilicami. Iz žime v repu plete vrvico in motvoze. Tartar je vedno na konju, peš ne gre rad v nobenem poslu. Ker nima stalnega stanovanja, prenaša konj pri selitvi njega in njegovo rodovino, šator in vse premoženje. Konj mu tudi vrši žito in na konju preganja Tartar divjačino tako dolgo, da onemore in pade na zemljo, kjer jo potem ubije. Dasitudi Tartar ne pozna boljše jedi nego konjsko meso, vendar ne pobijajo zdravih konj, ampak le stare in bolehnne, katere nalašč kupujejo na ruskih sejmi; sicer jedo pa tudi poginule konje. Jakuška nevesta mora svojemu ženinu prinesti kuhano konjsko glavo, obloženo s konjskimi klobasami. Tartar ne pije mleka precej po molžnji, ampak čaka, da zavre kakor mošt pri nas, in da se premeni

v pijačo, ki upijani človeka, kakor naše vino. Tartar je zaljubljen v to pijačo, imenuje jo kumis.

Svoje konje ima Tartar po letu in po zimi vedno na stepi in večkrat si morajo pod snegom iskati krme. Doma jih obdrži le toliko, kolikor jih potrebuje za vsakdanjo rabo. Na stepi jih je časih po 1000 tudi 2000 skupaj, vsi so dobro rejeni, lepi in močni. Pastirja navadno nimajo, le enkrat na dan gre kak deček po nje in jih pritira v vas, da se napoje in pri tej priliki tudi pomolzejo kobile. O veliki vročini se ne pasejo, temveč postavijo se v krog z glavami skup, da si delajo senco. Žrebci se časih med seboj hudo bojujejo, kakor medvedje se postavijo na zadnje noge in se grizejo, potem se spuste na zemljo in obrnivši se strašno bijejo z zadnjimi nogami, človek bi mislil, da si morajo vse kosti razdrobiti.

Ako hoče ujeti Tartar iz črede odraslega konja, da bi ga udomačil in priučil na ježo, vrže mu okoli vratu zadrgo, ki jo ima na dolgem drogu privezano. Drugi možje mu zapleto vrv okoli nog ter ga vržejo na tla. Na tleh ležečega obrzdajo in mu denejo spono na noge. Sedaj ga spuste, da vstane, in držeči ga za ušesa, ga osedlajo, sedlo pa zavihnjejo naprej proti plečom. Tartar se usede za sedlo na gol hrbet, vzame v roke uzdo in bič in ko so možje konju sneli spono, ga požene v dir. Privihnjeno sedlo varuje jezdeca, da ga konj v skokih ne prevrže. Jezdec bije konja z bičem in jezdi tako dolgo, da se konj upeha in da se mu da voditi in kretati, kamor hoče in naposled se po velikih ovinkih zopet vrne v vas. Tu mu denejo zopet spono na noge in uzdo mu privežejo k sedlu tako na kratko, da mora glavo pokonci držati in se

ne more pasti. Jesti mu ne dajo skoro nič, drugo jutro ga napoje in jezdec se zopet vsede nanj in jezdi nekoliko časa in to v sedlu, kakor po navadi. V dveh, treh dneh je konj popolnoma voljan in krotak.

Celo v Evropi niso konji povsod tako vajeni staje, kakor pri nas. Na južnem Ruskem so konji večji del leta zunaj in se pasejo sami brez pastirja; skoro ravno tako tudi na ogrskih pustah.

Razen mrzlih severnih krajev in nekoliko otokov je konj sedaj v mnogih pasmah razširjen po vsi zemlji. Nekateri štejejo čez 50 različnih konjskih pasem ali plemen, drugi zopet priznavajo samo pet glavnih pasem, namreč: lahki, težki, pritlikavi goli konj in tarpan, tako namreč imenujejo divjega azijskega konja.

Med vsemi konji je po rasti in po umnih zmožnostih arabski konj prvi. Arab, posebno Beduinec, ne more živeti brez konja: na njem potuje v daljne kraje, na njem čuva svoje črede; konj ga nosi v krvavi boj in v zборе modrih mož, na konju jezdi v svate in veselice. Ljubezen do konja mu je že prirojena in od svoje prve mladosti se uči konja spoštovati in ga ljubiti, ker vidi, da je konj ljubljenec vseh, da njemu streže vsa rodovina. Arab opazuje konjeve navade in posebnosti; o konji zлага pesmi, poje popevke in se sploh najrajši razgovarja o konjih.

„Smešno je poslušati, — pravi B r e h m, — kako Arabi hvalijo svoje konje: Ne govori mi, da je to moj konj; reci rajši, da je moje dete. Vihar je nagel, ali moj konj ga prehitil; oko urno pregleda planjavo, moj konj jo še hitreje predirja. Čist je kakor zlato. Njegovo oko je čisto in bis'ro, da v temi dlako vidi.

V teku prihiti gazelo. Orlu veli: Jaz sem uren, kakor ti. Veselja rezgeče, ko čuje vriskanja deklie in srce se mu širi, ko sliši žvižgati krogle okoli glave. Iz ženskih rok si izprosi milostinjo, sovražnika bije s kopitom v lice. Ako more dirjati po volji srca, polijo ga solze radosti. Naj bode nebo čisto ali naj vihar prikriva s prahom svetlo solnce, njemu je vse eno, kajti plemeniti konj zasmehuje divjanje viharja. Na tem svetu ga ne najdeš, ki bi mu bil enak. Lehak je, kakor lastavica, tako je lehak, da bi ti mogel plesati na prsih in ne bode te nadlegoval. Stopa ti tako rahlo, da v najhitrejšem diru lahko popiješ časo kave na njegovem hrbtu in kapljice ne bodeš razlil. Razume ti vse, kakor Adamov sin, samo govoriti ne zna.“

Zato pa Arab tudi misli, da plemeniti konj more srečen biti samo v Arabovih rokah in greh se mu zdi, prodati konja „neverniku“, najmanj pa kristjanu. In res se malokdaj zgodi, da bi Arab prodal konja Evropejcu, dasitudi je pohlepen za zlatom. O Abdel Kadru se pripoveduje, da je v onem času, ko je imel še oblast v svojih rokah, vsakega svojih podložnih obsodil na smrt, ako se je zvedelo, da je prodal konja Evropejcu. — Francoski konzul v Saidi je hotel svojega kralja Ludovika XIV. razveseliti z lepim arabskim konjem, ki ga je videl pri revnem Beduinu. Dolgo, dolgo je nagovarjal konzul siromaka, ki nikakor ni hotel privoliti v prodajo, no naposled ga preslepi kovano zlato. Na določeni dan prijezdi na lepem konju do konzula, stopi s konja, pogleduje sedaj konja, sedaj sijajno zlato. Naposled stopi h konju in mu pravi z žalostnim glasom: „Komu sem te hotel dati? Evropejcem, ki bi te zvezali in bili, da bi bil nesrečen vse

svoje žive dni! Pojdi rajši nazaj z menoj!“ Pri zadnjih besedah skoči na svojega ljubljenega konja, ki ga je kakor blisk nesel nazaj v puščavo.

Arabi imajo sto in sto znamenj, po katerih poznajo dobroto in plemenitost svojih konj. Toliko je gotovo, da se morajo pred Arabi skriti vsi naši konjarji, ki mislijo, Bog ve kako dobro poznajo konje in njihove lastnosti. Arabski konj je srednje velikosti, na dolgem lepo ukrivljenem vratu nosi majhno suho glavo s širokima nosnicama in velikimi bistrimi in živimi očmi. Ušesa so majhna in gibčna, prsi široke, truplo ozko in stegnjeno, noge visoke in tenke, ali vender močne, kopita trda, črna in svetla. Upognjen rep mu ne bije po nogah, ampak ga nosi prosto.

Arab pozna dobrega konja tudi po drugih znamenjih. Tako na primer dober konj ne je iz druge vreče nego iz svoje; vode ne pije, predno je ne gane bodi si z gobcem, bodi si s kopitom. Veseli ga, ako ugleda zelenje, drevesa ali tekočo vodo in to veselje dober konj z rezgetanjem daje na znanje. Od dobre kobile zahteva Arab te lastnosti: Srce in čelo mora imeti merjasčevo, oko, usta in ljubkost gazelino, razumna in vesela mora biti kakor antilopa, hitra kakor ptica noj, rep pa mora imeti kratek kakor gad. Arabi svojim kobilam, ki so pri njih v mnogo večji časti nego žrebci, dajejo lepa imena, kakor: Nevesta, Srečna, Biser, Korala, Gazela, Nojka in dr., ali posebno gledajo na to, da se ohrani pleme čisto.

Arabski konj je prava domača ali prihišna žival, kakor pri nas pes. Mlado žrebe stanuje pri svojem gospodarju pod istim šatorom in se igra z njegovimi otroki. V poldrugem letu ga začno učiti in nauk traja

do šestega, sedmega leta, ko je konj popolnoma dorasel. Nauk se začne s tem, da deček, ki se je z žrebetom do sedaj igral, vzame mladega konja v svojo skrb. Vodi ga na pašo ali jezdi na njem do vode, čisti ga in pere in sploh skrbi za vse njegove potrebe. Tako se privadi deček konju, konj pa dečku; oba se začneta ob enem učiti, deček bode dober jezdec, konj pa izvrsten jahač. V tretjem letu ga osedla in pozneje tudi obrzda. Da se mladi konj lažje navadi na uzdo, ovije mu jo v začetku z volno, v slani vodi namočeno.

Arab svojega konja nikdar ne udari, še žal besede mu ne reče; izreja ga z največjo potrpežljivostjo in rahlostjo. Noč in dan sta skup, kakor dva najboljša prijatelja, vsakemu je težko biti samemu, precej pogreša tovariša.

H koncu še eno povest, ki nam dokazuje imenitnosti arabskega konja:

„Arabec je napadel s svojimi srenjčani v puščavi karavano iz Damaska. Zmagali so popolnoma in že so začeli nakladati bogati plen, kar pridirjajo konjiki, ki jih je paša iz Akara poslal karavani naproti, vržejo se z vso močjo nad Arabe ter jih v kratkem popolnoma premagajo. Mnogo jih je obležalo mrtvih, druge so ujeli, zvezali in odpeljali, da jih darujejo paši v Akru. Abul-el-Marš, tako je bilo ime onemu Arabu, je bil ranjen v ramo; kroglja mu je ostala v rami. rana vendar ni bila smrtna. Zato ga posade na velbloda, ujamejo njegovega konja, pa odpeljejo obadva s seboj. Zvečer pred tistim dnevom, ko so morali priti v Aker, ostanejo s svojimi jetniki v jafadskih hribih, da tam prenoče. Ranjeni Arab je imel nogi zvezani z jermenom in je ležal zunaj blizu šatora, kjer so spali Turki. Rana ga je skelela in zato ni mogel spati ponoči. Kar

zasliši rezgetati svojega konja med drugimi konji. Takoj spozna njegov glas in taka žalost ga prime, da se ne more vzdržati, da se ne bi pogovoril še enkrat in to pač zadnjikrat s tovarišem svojega življenja. Z velikim trudom se začne plaziti po tleh z eno roko in po kolenih, pa se slednjič vendar srečno priplazi do svojega konjiča. „Ubogi prijatelj! — mu reče — kaj bodeš počel med Turki? Kak aga ali paša te bode zaprl v konjak s svojimi konji. Žene in otroci ti ne bodo nosile velblodjega mleka, ne bodo ti na perišču ponujali ječmena; ne bodeš več dirjal prost po puščavi enak vetru v Egiptu; ne bodeš več s svojimi prsmi rezal valov Jordana, ki je močil tvojo grivo tako belo, kakor je njegova pena. Jaz sem suženj, o da bi vsaj ti ostal svoboden! Čuj, pojdi, vrni se k šatoru, ki veš dobro zanj, pa reci moji ženi, da Abu-el-Marš nikdar več ne pride, pomoli glavo skozi zagrinjalo mojega šatora in obliži ročice mojih ubogih otrok.“

Tako je govoril Abu-el-Marš in med tem razgrizel vrv iz kozje žime, kakor jih navadno rabijo pri arabskih konjih, in konj je bil svoboden. Ali ko vidi gospodarja ranjenega in zvezanega, spozna zvesta in umna žival sama od sebe, kar bi ji nobeden jezik ne mogel razložiti; pobesi glavo, povoha svojega gospodarja, ga zgrabi z zobmi za usnjati pas in ga odnese kakor veter proti njegovi domačiji. Ko pridirja zvesti konj do njegovega šatora, položi ga v pesek pred ženo in otroke, še enkrat zasopiha in pogine od truda. Cela srenja je žalovala za njim, pesniki so skladali pesmi in še dandanašnji jih poje vsak Arab iz Jerihe.“

Za Arabi so Angleži prvi, ki se mnogo in pametno pečajo s konjsko odrejo. Že od nekdaj so skušali

svojo domačo normansko pasmo oplemeniti z arabsko in to z velikim uspehom. Konjarstvo je na Angleškem prava in cela vednost, s katero se pečajo najjimenitnejši in najbogatejši Angleži. Posebno imenitni so angleški brzci ali dirjalci, ki v tekališčih tekajo za stavo. Angleški brzec je še bolj stegnjenega trupla, nego arabski konj, droben je in šibek, ali zraven vendar žilav in močan, in to ga dela, da je neznano uren. Najjimenitnejši brzec je bil Eklips, ki je enkrat v eni minuti predirjal eno angleško miljo, to je peti del naše milje. Njega nobeden drugi ni mogel zmagati, on je zmerom vse pretekel in naposled se nobeden več ni hotel ž njim meriti. V 17 mesecih je zaslužil Eklips svojemu gospodarju 250.000 goldinarjev in deset let po zadnjem tekanju je zanj in za njegov zarod zahteval 250.000 gld. in še posebej do smrti 5000 gld. užitka na leto. Eklips je poginil v 25. letu.

Prav lepo ravnaajo tudi ruski vozniki — Rusi jim pravijo jemščeki — s svojimi konji, mnogo lepše, nego po navadi naši vozniki. Jeriša piše o ruskem vozniku: Razgovornost naših voznikov obstoji skoraj vsa v biču in v kletvicah, z bičem in rotenjem se pogovarjajo z ubogimi konji. To je na Ruskem vse drugače. Jemščekov konj skoraj ne pozna biča; Rus tudi preveč ljubi to žlahtno žival, da bi tako grdo ravnal ž njo, kakor ljudje po drugih deželah. Jemščeku je njegov konj vse: njegov tovariš, njegov drug v veselju in žalosti, njegov varuh podnevi, njegova blazina ponoči.

Na potu se vedno razgovarja s konji. Predno požene, prime za vajeti, katerih je za štiri konje polna roka, vtakne bič, ki ga ne potrebuje, pod svoj sedež,

ozre se še enkrat po potnikih in zavpije nad konji: Stopajte, z Bogom! Tecite, tecite prijatelji! da nam dajo gospodje „na čaj“ (kakor pri nas na vino). In odslej se ne neha pogovarjati s svojimi konji, piskati in lopotati, da pridejo do prve postaje. „Tako, mladički, tako! le otesajte se vi mali gospodički! hurá! le naprej prijatelji!“ — Sedaj jih zopet začne karati: „No, no! hitreje, hitreje, ve stare ženice! Kaj omahuješ, vranko? Bolje pazi! čemu imaš pa oči? Hej srce! Kaj se plašiš? Ne bodi beba, jaz ne vidim nikakega strašila!“ — Pri slabi cesti ali če gre navzgor, začne žvižgati, ploskati, kričati, z rokami in nogami mahati, kakor bi hotel svoje konje uveriti, da je sam peklenšček za njimi. Strašno zasučé korobač, toda le da bi konje ustrašil, ne pritisne nikoli. Sedaj pa sedaj jim tudi obljubi, da jim bode kaj lepega zapel, in večkrat jim zares, vkljub vetru in snegu, zapoje pesmico za pesmico. Tako lepo ravna ruski jemšček s svojimi konji!

Ponosni in bahati andaluški konj izvira tudi od arabskega, zaljša ga sosebno dolga griva in košat rep.

Trpežni in hitri so posebno tatarski konji, ki se po Ruskem, Ogrskem in tudi pri nas nahajajo semintje.

Težki konj, ki ga pogosto vidimo pri nas, je izgubil lepoto plemenitega konja, je debelih kosti in mesnat, vidi se mu, da je vstvarjen za težka dela. Največje in najtežje imajo Angleži. Eden je meril od prednjih kopit do grebena, to je med vratom in plečmi, 21 pesti, tehtal je 25 centov in v četrtem letu je vlekel 60 centov.

Pritlikavec ali ponny je komaj osem pesti visok, ima daljšo dlako, kratek vrat in kuštrasto glavo.

Goli konj je srednje velikosti in sicer lep, toda nima dlake, niti grive niti žime v repu; koža je po vsem truplu svetla, gladka in mehka, kakor žamet. Do sedaj vemo malo o tem konju, celo o njegovi domovini še ni pravda dokončana. Nekateri potniki pripovedujejo, da so jih v velikih čredah videli v Afganistanu v srednji Aziji. V Evropo ga časih cigani pripeljejo in ga kažejo za denar.

Še nekaj besed o tarpanu.

Na prostranih mongolskih stepah in tudi v veliki puščavi Gobi žive popolnoma divji konji, o katerih mnogi mislijo, da so ostanki nekdanjih pravih divjih konj. Tarpan — tako namreč imenujejo Mongoli tega divjaka — je konj srednje velikosti, debele na čelu zbočene glave, priostrenih, naprej obrnjenih ušes in majhnih šegavih oči. Na vratu nosi kratko, skoro kodravo grivo, rep je srednje dolgosti. Tarpani se pasejo v dolgih vrstah, po več sto skupaj in sicer zmerom proti vetru. Neznano so pazljivi in boječi, vedno se ozirajo okoli sebe, nastavljajo ušesa in vohljajo po zraku. Žrebci vodijo celo čredo in jo v nevarnosti srčno branijo. Ako jim preti nevarnost, pobegne vsa čreda, žrebeta in kobile naprej, žrebci pa zadaj kot brambovci. Volka se ne boje; ako se je ta grdoba približal čredi, ga žrebci rezgetaje napadejo in s kopiti poteptajo. Ni pa res, da bi pri taki priliki vsi glave staknili in z zadnjimi nogami bili po sovražniku; le toliko je resnice v tem, da žrebeta in kobile vzamejo v sredo med se. Kakor cimaroni v južni Ameriki, tako tudi azijski tarpani radi izvabijo in odpeljejo domače konje. Krotiti se ne dajo in v sužnosti kmalu poginejo.

Kobila ima samo po eno žrebe, ki precej po rojstvu spregleda in more takoj stati in hoditi. Prvo leto ima kuštrasto, skoraj volnato dlako in majhno stoječo grivo, drugo leto dobi pa gladko in svetlejšo dlako. Žrebe je jako živahna in šegava žival, zmerom bi skakalo in se igralo. Starost se pri konjih spozna po sprednjih zobeh. V prvih štirinajstih dneh dobi v gornji in doljni čeljusti v sredi po dva zoba; dva ali tri tedne pozneje zraste spodaj in zgoraj na vsaki strani še en krajni zob, tako da ima žrebe potem zgoraj in zdolaj po šest sekalcev. Ti zobje so popolnoma beli, imenujejo se mlečni zobovi, ki pozneje izpadejo in sicer v istem redu, kakor so rastli. V poltretjem letu namreč izpadeta srednja dva zgoraj in zdolaj, čez eno leto bližnja dva in zopet čez eno leto krajna dva. S krajnimi sekalci predro tudi majhni očnjaki in to je znamenje, da je konj dorastel. Novi sekalci imajo na vencu podolgaste črnikaste jamice, ki se pri zobanji v določenem redu obrusijo in izgadijo, a naposled izginejo. Jamice se izbrusijo počenši na dolnji čeljusti vsako leto na dveh zobeh in sicer v istem redu, kakor so zobje rastli; namreč najprej na srednjih dveh, tako da so konec osmega leta zginile vse jamice na doljni čeljusti. Za tem pridejo na vrsto zobje gornje čeljusti v istem redu. Konec enajstega leta nima nobene jamice več.

Konji se po barvi dlake imenujejo: belec, sivec, kostanjevec, rjavec, vranec, lisec, sirec itd.

Konj je podvržen mnogim boleznim in mnoge med njimi so kužne. Najnavadnejše bolezni so: Na kolonica, neka oteklina na nogi; grinte, dlaka izgubi svetlost in rada izpada; smrkelj, ali ozger, vnetje

nosnega hriplja, kužna in celo ljudem nevarna bolezen; smolika, nahod od prehlade; tiščavka, vnetje možganov; siva in črna mrena na očeh in še mnoge druge bolezni, zlasti na kopitu. V konjskem želodcu in celo v nosu se razvijajo neki obadi in razen tega ga ne samo v črevih, ampak tudi v ledvicah in celo v očesu zajedajo vsakršne gliste.

Konj lahko učka 40 let, ako je v dobrih rokah; vendar navadno omaga že v 20. letu, ker se skoro vsakemu konju na starost slabo godi: preoblagajo ga s težkim delom, jesti mu pa dajo le toliko, da živi.

Konj generala Lacya, ki je služil v turških vojskah, je bil star 46 let, ko je poginil; seveda je cesar zapovedal, da se mu streže do smrti. Škof v Mecu je imel celo 50 let starega konja, ki je opravljal lahka dela do zadnjega leta. Na Angleškem je en konj živel še celo 62 let.

Živali popotnice.

Mrzel veter tebe žene,
Drobna ptičica, od nas.

Narodna pesem.

Ljube prijateljice, ptičice blage!
Kam ste bežale? kje imate dom?
Mir. Vilhar.

Ko izgublja jeseni priroda svoje lepote, ko mine cvetlica za cvetlico, ko pada list za listom, začno se zbirati po ledinah in zvonikih ptičja krdela. Ko tolpa za tolpo odletuje v milejše kraje, lotevajo se človeka čudni, skoro bi rekel, tožni občutki. Od golih strnišč povzdiguje svoje oči do urnih popotnikov, z očmi jih spremlja tako dolgo, da splavajo po zraku. In ko jih oko več ne najde, spremlja jih še v mislih na njihovem potu, kjer nimajo ne vodnika, ne kažipota, in vendar so si v svesti svojega cilja. In res, če si mislimo tudi najzvedenejšega zemljemerca, ki ima na ponudbo vse pripomočke vednosti, vendar se ne bode zavedel tako, kakor se zave najmanjša teh živali, ki čez dežele in čez morje hiti in vendar zopet najde hišo, kjer je zidala lani gnezdo, kjer je vzrejala svoje mladiče. Čuden, nam nerazumen nagòn jih žene v zaželene kraje. Ta nagòn se nahaja ne samo pri ptičih, temveč tudi pri drugih živalih, pri čveteronogih, pri ribah itd. Sploh jih menda žene skrb za potrebno hrano, časih jih pa tudi preobilni zarod ali preganjanje sili na pot, več-

krat pa celo ne vemo gotovega vzroka, toliko čudnejša je potem ta prikazen. Znamenito je tudi to, da se zbere na tako popotovanje skoro vselej večja družina, dasitudi se potem, ko so prišle na svoj cilj in konec, razkropijo in največ samotarijo.

Če se govori o popotovanju živali, skoro vsak misli le na ptiče, ker njih preseljevanja so najnavadnejša in najznanejša; ali tudi pri čveteronogih živalih se nahaja ta prikazen. Opice hodijo v družini od kraja do kraja, kjer je ravno kaj boljšega ugrizniti. To je pač vesela družina! Zdaj se love v predrznih skokih od drevesa do drevesa, zdaj kobacajo zopet počasi po tleh, vedno so vesele, zmerom se jim ljubi trgati se in burke uganjati. Gotovega cilja in konca na svojem potu opice nimajo; na mestu ostanejo, dokler imajo dovolj živeža; ko jim ta poide, potujejo dalje. Črni medved v Severni Ameriki gre v hudih zimah s severa daleč v Zedinjene države v velikih družčinah, se ve, da se le malo teh kosmatinov vrne na leto v svoje brloge, ker jih zavoljo lepe kožuhovine in zavoljo ukusnega mesa zelo zalezujejo in pobijajo. Ravno taka se godi severnim lisicam.

Izmed živali, ki jih prištevamo glodalkam, potuje jih več, n. pr.: poljske miši, katerih ne udrži celo velika reka; videli so jih namreč plavati čez reki Rena in Mena. Prava popotnica je kamčadalska miš. Brezštevilne tolpe teh živali zapustijo na pomlad Kamčatko in gredo po več sto milj daleč na zapad proti reki Oktralsk, kamor pridejo sredi avgusta. Tega mrčesa je toliko, da je časih ena tolpa po dve uri dolga in še več. Meseca vinotoka se vrnejo, kar jih ni na potu konec vzelo, v Kamčatko nazaj. Za Kamčadale so

to veseli dnevi; mesojedne roparske živali namreč spremljajo te popotne miši, in te živali Kamčadali zavoljo imenitne in dragocene kožuhovine pridno zalezujejo.

Sicer ne tako redovna, pa vendar znamenita so tudi pota norveške miši, leming imenovane. Leming je čudna žival. Časih se vzdignejo z mrzlih, nerodovitih bregov Ledenega morja in planejo v doline laponske in romajo po šestdeset milj daleč. Na potu jih nič ne udrži; široke reke in jezera preplavajo, strmo skalovje preplezajo in tako gredo s trebuchom za kruhom zmerom naravnost dalje; če pridejo do kopice sena, ne gredo okoli nje, nego jo prerijejo; če jih v vodi sreča ladja, ne ognejo se je, nego splezajo na ladjo in na drugi strani poskačejo zopet v vodo. Te miši so za deželo prava šiba božja in ljudje se jih bolj boje, nego slabe letine. Kadar priromajo, ne pomaga nič zoper nje; vse kar je rastlini podobno, pokončajo te požrešne živali in ne da bi samo travo do korenin postrigle, celo zemljo prerijejo in pobero sleharno semensko zrno. Tisoč in tisoč jih na poti pocepa in potone, ostale se potem pogube, domov se pa ne vrne nobena. K sreči pridejo največ enkrat v desetih letih.

Ko vročina prehudo pritiska, beži sedlon pred tolpami silnih krvožejnih brenceljnov in komarjev, ki živino in ljudi nadlegujejo; žival sama prisili svojega gospodarja, da se preseli na hladne morske bregove ali pa v višje doline, kjer mrzle sape razkajajo oblake silnega mrčesa. Komaj pa se približuje jesen, začne se sedlonu tožiti po gorah in po snegu in zastonj bi se človek trudil žival zadržavati; vsa čeda bi po sili ušla ter s svojimi prostimi brati po gorah pohajala.

Antilope so urne in gibčne živali, ki prebivajo na neizmernih planjavah gorskih krajev. V Evropi imamo samo eno pleme te rodovine, namreč stepno antilopo, ki v velikih družčinah prebiva po poljskih in rusovskih ravninah, po zimi gre pa proti Črnemu morju. V Afriki je čez 60 antilopnih plemen. Posebno znamenita med njimi je skokonoga antilopa, zato tako imenovana, ker zamore delati v begu 4—6 čevljev visoke skoke. V južni Afriki se klatijo neizrečno velike črede teh živalij, po 20—25.000 repov skupaj. — Ko pride suša, obrnejo se na jug proti evropskim seliščem in kakor kobilice planejo na žita in seljakom napravljajo veliko škodo. Za žito jih nekoliko odškoduje okusno meso teh antilop, katerih veliko pobijejo; meso zrežejo na tanke jermene in jih na solncu posuše.

Tudi morski psi gredo na pot, dasi morebiti ne prostovoljno. Ko se namreč na leto začne tajati led v Ledenem morju, plavajo velike ledene plošče v gorkejša morja in na teh ploščah ležijo morski psi. V preteklem stoletju jih je prišlo v Belo morje na Ruskem kot listja in trave. Kakor daleč je seglo oko, ni se videlo drugega, kakor morski psi.

* * *

Videli smo, da so tudi med čveteronogimi živalmi prave popotnice; ali pri vsem tem so vendarle ptiči popotniki v pravem pomenu te besede, in morebiti je ni kmalu prikazni v prirodi, ki bi človeka bolj mikala, nego natanko odločeni prihod in odhod nekaterih ptičev. V sv. pismu starega zakona že poje prerok Jeremija: „Čaplja pod nebom pozna odločeni čas, in grlica in žrjav in lastovica pridejo o svojem času.“

Nekaj naših domačih ptičev gre v gorkejšo podnebje, kjer sneg ne pokriva hribov in planjav, kjer brez velikega truda najdejo potrebnega živeža; na mesto teh pa pridejo od mrzlega severa drugi gosti k nam čez zimo. Ko začne jeseni podlesek poganjati po seno-žetih in si mrzel veter igra z rumenkastim listjem, odpravljajo se pevci na pot. Zdaj nas zapusti lastavica in kmalu za njo vzamejo slovo tolpe malih ptičev, ki so nam na pomlad prišli oznanjat, da se vrne novo življenje v prirodo; zdaj se odpravijo ptice pevke, ki so skozi leto naša srca razveseljevale z milim petjem. Na njih mesto pridejo kljunači, divje gosi in race in drozgi; četudi nam ti pevcev ne morejo namestovati, vsaj zopet nekoliko oživijo zapuščene loge in trate.

Meseca prosinca gospodarita pri nas v visokih gozdih velika postojna in zlati orel; golobji jastreb in kragulj se jima umakneta in gresta bliže vasi, kjer delata kmetu pri kuretini škodo. Tudi veliki srakoper se zdaj s temi roparji brati, ker je šla njegova bližnja rodovina čez zimo iz dežele. Krokari in vrane letajo v družini okoli mest in vasi, kjer si po cestah in prekopnjah iščejo živeža. Detelova rodovina tudi ostane čez zimo pri nas in išče po sadnem in gozdnem drevju zalege hrostov in drugega škodljivega mrčesa. Ob vodah se izpreletuje lepo pisani vodomec, poseda črni kos, in visoko v zraku romajo snežne gosi. Divji petelin, veliki jerebi in ruševci ostanejo, kjer so bili čez leto. Če je vreme ugodno, izpreletujejo se po šumah tudi drozgi in brinjevke. Od malih ptičev je sitnega vrabca največ; v njegovo tovaršijo zahajajo tudi ščinkovci in skupaj letajo okoli skednov in kozolcev; po grmovju se potika popkar, čížek obiskuje visoke jelše

in blask ali krivokljun poseda po jelkah. Stržki in kraljički pa veselo čivkajo in senice se pojajo po vrteh. — Meseca svečana pridejo prvi romarji že nazaj. Preje ali pozneje, kakor je vreme, pridejo: drozeg, poljski škrjanec, ščinkovec — kar jih je šlo stran, posebno babice — konopljenka in druge sorodne ptice, kmalu za temi pride škorec, dupljar in grivar, oba golobje rodovine. Celo bela pastaričica se vidi časih že okoli sv. Matija, gotovo pa pride v začetku sušca in ž njo pride priba, sokol in kljunač. Gorski ščinkovec, čopasti škrjanec, divja gos, kavka, drozeg, brinjevka in druge ptice, ki so bile pri nas le čez zimo v gosteh, ali so nas le mimogrede obiskale, gredo zdaj nazaj v svoje domače kraje proti severu in o sv. Jožefu izginejo popolnoma.

Na njih mesto pride o tem času: rumena in siva pastaričica, bovec, taščica, štoklja, žrjav in nekatere druge mlakužne ptice, potem beloritka in časih tudi že drobni muharček ali kovaček. Navadno pride pa kovaček šele meseca malega travna in ž njim vred pridejo: domača lastovica, bregulja ali podgrivka, veliki prusnik, penica, trstnica, slavec, vrtoglavka in kukavica. Ti vsi pridejo vsaj do sv. Jurija. O sv. Jurju in po sv. Jurju pridejo pa: mali srakoper, grlica, velika hudournica, zelena vrana, muhovček in kobilar. Žolne, dleski, brglezi in kar jih je plezavčeve rodovine, imajo že gnezda; o tem časi valijo tudi bovci, vrabci in pribe.

Meseca velikega travna se vrnejo zadnji popotniki, namreč: prepelica, kosec ali strgar in mravljinčar. Zdaj se vsi pariyo, delajo gnezda in valijo; škorci, vrane in plezavci imajo zdaj že godne mladiče. Meseca rožnika in malega srpana ptiči potihnejo, zdaj se pečajo le z

valjenjem in odrejo mladičev. Velikega srpana se začno skubsti in ta čas se poskrijejo v gosto grmovje, da so varni pred roparskimi pticami. Vrabci in ščinkovci se pa zbirajo v velike tolpe in letajo po polju in okoli skednjov in kozolcev.

Okoli Velike Gospojnice se nekoliko ptičev že zopet napravlja na pot. Najprej gre velika hudournica, kobilar in bela štorclja. Meseca kimavca nas zapusti slavec, trstnica in mravljinčar; sredi tega meseca se poslovi zelena vrana, mokož, kukavica, vrtoglavka, kosec, beloritka — in konec meseca odrinejo: škarnjak, pustovka, smrdokavra, rmena in siva pastaričica, bobnarica, grlica — skratka, skoro vse ptice, ki so se vrnile malega travna.

Vinotok požene še zadnje; penica vzame zdaj slovo, za njo gre domača lastavica, žrjav, škorec, šmarnica in proti koncu meseca škrjanec, taščica in bela pastaričica. Od severa pridejo zdaj k nam: drozgi, vrane, čopasti škrjanec, gorski ščinkovec in kavka; ti se izpreletujejo v večjih družinah; ako je pa vreme neprijazno, gredo večidel še naprej. Listopad nam pripelje še zadnje severne goste in meseca grudna je vse potovanje pri kraju. Priroda zdaj počiva, le tisti ptiči, ki so ostali pri nas, iščejo klaverni svojo pičlo hrano.

Romarjem se zdaj dobro godi, ko so prebili težave popotovanja; prišli so namreč v gorkejšje kraje, pod milejše podnebje, kjer ni mrzlih vetrov in kjer sneg ne pokriva polja in gozda. Ti kraji so južne evropske dežele, t. j. Laško, Turško, Grški otoki, potem Egipt, Sirija, Mala Azija in dežele ob reki Senegal v Afriki. Slavci gredo navadno proti Siriji, prepelice v Egipt in Mala Azija preredi skoro vse naše male

ptice. Na grških otokih navadno le počivajo, da se oddahnejo in se okrepčajo za novo pot; posebno prepelicam je takega počitka treba, ker ne morejo leteti dolgo v enomer. Ko pridejo na te otoke, trudne so tako, da jih ljudje z rokami lovijo, pa pri vsem tem jih pride še toliko v Egipt, da jih je v Aleksandriji na trgu kot gnoja.

Ptice pridejo na te otoke preje ali pozneje, kakor je veter. Strnad pride navadno, ko so smokve zrele in ker rad sladka, ni mu nobene sile. Grki mu pravijo: sikofagos, t. j. smokvojedec. Konec vinotoka ali o Vseh svetih, ko so kmetje ravno posejali, pridejo divji golobje in grlice, kukavica jih pa spremlja, torej pravijo, da vodi ona grlice. Meseca velikega srpana pride na grške otoke smrdokavra in v vinotoku: taščica, lišček in pastaričice; ti vsi se pa ondu le nekoliko pomude, potem letijo v jutrove dežele.

Ker je ravno o preseljevanji ptičev govorjenje, naj omenimo še nekega divjega goloba v Severni Ameriki, katerega zavoljo tega svojstva imenujejo popotujočega goloba. Audubon, ki ptiče Severne Amerike po njih navadah in posebnostih najbolje pozna, pravi o njih: „Ti golobje se le preseljujejo, kadar jim hrane primanjkuje in navezani niso na odločene čase. Kadar se napravijo na pot, gre jih neizrečeno veliko; leta 1813. sem videl takšen golobji vlak. Vse obnebje kar ga more premeriti človeško oko, je bilo polno golobov, tako da je solnce otemnelo, kakor pri mrknjenju. Kaj lepo jih je bilo gledati in pero ni v stanu popisati te prikazni. Če je bil vlak v kaki nevarnosti, zakadili so se golobje s strašnim hrupom, kakor bi grmelo; eden je drugega rinil pred seboj. Ta gosta

kepa je zdaj v levo, zdaj v desno zigravala, zdaj so se plazili tik zemlje, kmalu pa se zopet vzdignili naravnost kvišku, da je bil vlak podoben mogočnemu steburu. Ko so prišli zopet v primerno višočino, razpustili so se — kakor orjaška kača se je poganjal vlak v sinji višavi. Tako so letali nad menoj neprenehoma skozi tri dni; iz tega se lahko sodi, koliko je bilo njih število.

Prostor, kjer ti ptiči dalje časa gnezdijo in valijo, se jako izpremeni, zemlja je več palcev na debelo pokrita z golobjakom, trava je do zadnje bilke pokončana, ravno tako tudi nižje in šibkejše grmovje, vse križem leže veje, katere so se pod težo ptičev ulomile. Ti ptiči sede namreč po drevju v gostih kepah, ena vrhu druge. Daleč okrog so drevesa gola, kakor bi jih oklestih, več let preteče potem, da si svet zopet opomore. Indijani so teh gostov vselej veseli, ker brez velikega truda dobivajo od njih živež za dalje časa. V deželi Kentuki so gnezdili ti golobje pred nekoliko leti; prostor je bil več angleških milj širok in čez 40 milj dolg. Na vsem tem prostoru je bilo vsako drevo polno gnezd. Ko so mladiči dorasli, pa vendar ne tako, da bi bili mogli odleteti, prišli so bližnji prebivalci v velikih družinah z vozmi, s posteljami in s kuhinjskim orodjem in so več dni tukaj ostali. Šuma in hruma po gozdih je bilo toliko, da so se konji plašili in da so si morali ljudje na ušesa vpiti, da so se razumeli. Po tleh so ležale vse križem veje, jajca in mladiči, ki so iz gnezd popadali; cele črede prašičev so se redile od njih; orli, jastrebi in kragulji so letali okoli in si mladiče iz gnezd pobirali. Po drevju ni bilo drugega videti, kakor golob pri golobu. Fofotanje perutnic se

je slišalo, kakor bi oddaleč grmelo; vmes se je pa čul polom dreves; jeli so namreč drevesa sekati in vselej tista, ki so bila najbolj obložena z gnezdi. Na enem drevesu so dobili po sto mladičev, ki niso veliko manjši, kakor starci in jih ni drugega kakor tolšča.“

Tudi ribe potujejo v velikih tolpah; seveda so njih pota manj znana, kakor ptičja. Kadar se ribe drsté, gredo v neizmernih tolpah iz globokega morja in plavajo proti bregovom ali pa v reke, da odlože tam ikre. Ribiči dobro poznajo to svojstvo in tudi omenjeni čas; tisoč in tisoč čolnov gre pričakovanim romarjem naproti.

Slaniki plavajo meseca svečana proti norveškim bregovom, kjer se drsté. Vsako leto jih na angleških, norveških in holandskih bregovih čez tisoč milijonov ujamejo, in še veliko več jih pokončajo požrešni sovražniki v morju. Začetek sušca gredo zopet v globoko morje in konec tega meseca ni videti nobenega več.

Ravno ta svojstva imajo sardele; le v tem je razloček, da se prikažejo bolj na francoskih in španskih bregovih.

Veliko večja pota dela losos. Kakor slaniki in sardele prebiva tudi on v severnih morjih in na pomlad odide v reke, iz rek pa v stranske vode in celo v potoke, kjer odloži najrajši ikre. Po Reni pride noter v Švico, po Labi na Češko; v Norvegiji in Britaniji in tudi na severnozpadni strani Amerike gomazijo vse reke od njih. V mali reki Tveed, ki teče med Anglijo in Škocijo, jih ujamejo na leto okoli 200.000.

Kakor losos plava tudi jeseter iz morja v reke. V Reni gre do Basia, v Dunavu do Ulma; nikjer pa teh rib ni toliko, kakor v ruskih rekah. Vse ondotno

narodno življenje se plete okoli ribištva. Po reki Ural, n. pr. pridejo precej na pomlad, ko se začne led tajati, vize ali beluge in gredo nepretrgoma skozi štirinajst dni iz Kaspiškega morja; pozneje pridejo severjuge in gredo skozi ves mesec; sredi malega travna potujejo jesetri in somi, ki ostanejo skoro vse poletje ondu in šele kimovca se vrnejo zopet proti morju, in kmalu za njimi gredo zopet vize nazaj, tako da imajo ribiči vse leto dosti opraviti.

* * *

Tudi žužki ali žuželke imajo med seboj znamenite popotnice, posebno med mravljami, gosenicami in kobilicami. O naši mravlji ravno ne moremo reči, da bi hodila na dolgo pot; ali v Ameriki živi mravlja, ki roma časih v neštevilnih tolpah od hiše do hiše, gre po vseh kotih in špranjah in prežene celo ljudi iz stanovanj, tako je silna. To je še dobro, da se ne mudi dolgo na enem mestu in da pokonča stenice in drug mrčes po hišah. Med gosenicami je posebno znana takoimenovana prehodna gosenica, ki prebiva posebno rada na hrastih in v gostih procesijah roma od drevesa do drevesa. Hrasti trpe od njih veliko škodo.

Najznanejše in tudi najškodljivejše so selilne kobilice. V črni knjigi zgodovine so zaznamovana leta, v katerih je ta hudi sovražnik prišel od vzhoda v naše kraje. Njih pravi dom so zelene tatarske planjave. Začetka kimovca leže babica po 50—60 jajec med travje korenine, spomladi se izvalijo mladiči in precej začno travo objedati. Ko so se štirikrat levili,

dobe krila in ko so pojedle na enem kraju vse, lete naprej. Vselej se vzdignejo opoldan; zjutraj in zvečer jih ni spraviti kvišku. Ko so se vzdignile, lete naprej kakor hudourni oblak, in gorje krajem, kamor se spuste. Vsemu zelenju je tu odklenkalo: celo bičevje in debela koruza je do tal postržena in drevesa molé gole veje kvišku, kakor po zimi. Kobilicam za petami pa gre lakota in večkrat tudi kuga.

KAZALO.

	Stran
Uvod	3
Rak	7
Mravlja	44
Žaba	57
Belouška	63
Domača kura	70
Konj	77
Živali popotnice	97

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIŽNICA

COBISS

00000375461

30. VIII. 1946

30. VIII. 1946

12-

24.60

